

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

Eva Koutníková

Vzdělávání dospělých v Itálii v období od roku 1945 po současnost

Adult Education in Italy in the period from 1945 to the present

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2018

Vedoucí práce:

PhDr. Michal Šerák, Ph.D.

Poděkování:

Velmi ráda bych chtěla tímto poděkovat vedoucímu práce PhDr. Michalu Šerákovi, Ph.D. za jeho doporučení, cenné rady a především nesmírnou trpělivost a ochotu při řešení obsahu a formy práce. Děkuji též svým rodičům a partnerovi za vytvoření potřebného zázemí.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

Datum

.....

Podpis autora

Abstrakt

Bakalářská práce je věnována analýze specifických faktorů, které měly vliv na utváření soudobé podoby vzdělávání dospělých v Itálii. Na tyto specifické aspekty bylo nahlíženo v širším politickém, kulturním a ekonomickém kontextu, přičemž byla reflektována pozice Itálie v Evropské unii z hlediska minulé i soudobé úrovně vzdělanosti. Na základě studia odborné literatury a především právních předpisů byly vymezeny dva základní systémy vzdělávání dospělých, kterými jsou školské vzdělávání a odborná příprava dospělých a další profesní vzdělávání. S ohledem na výraznou proměnu italské společnosti ve druhé polovině 20. století, se kterou je spojeno stárnutí populace a migrační vlny, se práce zabývá též vzděláváním jako základním nástrojem pro integraci a zmiňuje též možnosti vzdělávání seniorské populace. Závěrečná kapitola patří reflexi limitů a možností stávajícího vzdělávacího systému.

Klíčová slova

Vzdělávání dospělých v Itálii, školské vzdělávání a odborná příprava dospělých, další profesní vzdělávání, vzdělávání seniorů, vzdělávání migrantů

Abstract

The bachelor thesis deals with analyzing specific factors that influenced the development of the contemporary form of adult education in Italy. These specific aspects were viewed in a broader political, cultural and economic context, reflecting Italy's position in the European Union in terms of both past and present education levels. Based on the study of research literature and the legal regulations, two basic adult education systems were defined: general school education, and adult professional instruction with further vocational training. In view of the significant transformation of Italian society in the second half of the 20th century, including the aging population and migratory waves, the thesis also deals with education as a key tool for migrant integration and also mentions the possibilities of educating its elderly population. The final chapter is a reflection on the limits and possibilities of the existing education system.

Key words

Adult education in Italy, education and training adults, continuing vocational training, educating the elderly, educating migrants

Obsah

0	Úvod.....	8
1	Politický, ekonomický a společenský kontext vzdělávání dospělých Italské republiky od roku 1945 po současnost.....	11
1.1	Politický kontext vzdělávání dospělých.....	11
1.2	Ekonomický kontext vzdělávání dospělých.....	12
1.3	Společenský kontext vzdělávání dospělých.....	14
2	Analýza specifických faktorů, které měly vliv na rozvoj autonomního systému vzdělávání dospělých v Itálii.....	17
2.1	Nevzdělanost jako dědictví minulosti a realita současnosti.....	17
2.1.1	Historický exkurz.....	18
2.1.2	Vliv vzdělanostní úrovně dospělých na dosažené vzdělání dětí.....	19
2.1.3	Úroveň vzdělání dospělých ve vztahu k zaměstnanosti.....	21
2.2	Rozvoj vzdělávání dospělých v rámci formálního školského systému.....	22
2.2.1	Historický exkurz.....	22
2.2.2	Vzdělávání dospělých jako „druhá vzdělávací šance“.....	24
2.2.3	“150 hodin“.....	25
2.3	Vzdělávání dospělých v procesu decentralizace veřejné správy.....	26
2.3.1	Vzdělávání dospělých v procesu decentralizace veřejné správy v 70. letech 20. století.....	27
2.3.2	Vznik Stálých oblastních center pro vzdělávání dospělých v 90. letech 20. století.....	29
2.4	Reflexe specifických faktorů, které měly vliv na rozvoj autonomního systému vzdělávání dospělých.....	31
3	Stávající systém vzdělávání dospělých.....	33
3.4	Vzdělávání dospělých a dělba kompetencí v oblasti vzdělávání v Ústavě Italské republiky.....	34
3.2	Školské vzdělávání a odborná příprava dospělých v Itálii.....	35
3.2.1	Legislativní referenční rámec.....	35
3.2.2	Vzdělávací cíl a vzdělávací nabídka Provinčních center pro vzdělávání dospělých.....	36
3.2.3	Organizace provinčních center.....	37

3.2.4 Finanční zajištění a pracovní úlevy pro účast na školském vzdělávání dospělých.....	38
3.3 Další profesní vzdělávání dospělých.....	38
3.3.1 Legislativní referenční rámec.....	39
3.3.2 Cíle dalšího profesního vzdělání a dělba kompetencí.....	41
3.4 Účast dospělých na vzdělávání.....	42
3.5 Validace a certifikace předchozího učení.....	42
4 Aktuální výzvy Itálie v oblasti vzdělávání dospělých.....	45
4.1 Vzdělávání migrantů.....	45
4.1.1 Migrace v základních údajích.....	45
4.1.2 Legislativní referenční rámec.....	46
4.1.3 Role Provinčních center pro vzdělávání dospělých při integraci cizinců.....	47
4.1.4 Pozice migrantů na trhu práce.....	48
4.2 Vzdělávání seniorů.....	48
4.2.1 Stárnutí populace v základních souvislostech.....	49
4.2.2 Vzdělávací nabídka pro seniory.....	49
5 Reflexe limitů a možností vzdělávání dospělých v Itálii.....	51
6 Závěr.....	56
7 Soupis bibliografický citací.....	57

0 Úvod

Cílem této práce je analyzovat specifika vzdělávání dospělých v Itálii v období od roku 1945 po současnost. V návaznosti na politický, ekonomický a historický kontext jsem vymezila jednotlivá specifika, která měla vliv na rozvoj vzdělávání dospělých a tím i na podobu současného systému.

V první řadě je uveden fenomén přetrvávající nízké vzdělanosti italské dospělé populace, jehož kořeny sahají hluboko před dobu sjednocení Apeninského poloostrova. V historickém exkurzu jsem se snažila alespoň ve stručnosti nastínit společenské jevy, které bránily rychlejšímu šíření gramotnosti, a uvedla jsem základní související statistické údaje. V návaznosti na to jsem se převážně za využití dalších statistických údajů snažila zanalyzovat jaký vliv má v soudobé Itálii výše vzdělání rodičů na vzdělávací dráhu dětí a také profesní uplatnění.

Za druhý specifický rys, který významně ovlivnil proces vytváření autonomního systému vzdělávání dospělých, lze považovat úzké sepětí především poválečného vzdělávání dospělých s formálním školským systémem. Škola, i když ve své lidové podobě, doprovázela alfabetizaci dospělé populace již od vzniku prvních školských italských zákonů. Proto úvodní část je věnována historickému exkurzu, ve kterém zaměřuji pozornost na vzdělávání dospělých v prvních školských zákonech. Po druhé světové válce postupně došlo k proměně školy jako základního alfabetizačního nástroje dospělých v místa, kde si mohli dospělí zvýšit vlastní vzdělání, a to též díky večerním kurzům, které vycházely vstříc pracujícím studentům. Další podobu vzdělávání dospělých nabylo, když za dozvuků neklidného konce šedesátých let 20. století odborové organizace vybojovaly po dělníky kolektivní právo na vzdělání. Toto právo je mimochodem stále platné a realizovatelné na základě kolektivních podnikových smluv.

Jako třetí specifický rys jsem na základě odborné literatury vymezila odlišné vzdělávací potřeby jednotlivých částí území, jejich klíčem k řešení byla decentralizace veřejné správy nebo lépe řečeno regionalizace země. Nejvýraznějším vyjádřením regionalizace země v oblasti vzdělávání dospělých bylo zřízení Stálých oblastních center, která měla reagovat na vzdělávací potřeby jednotlivých oblastí. Ve své původní podobě se však neosvědčila, proto byl po deseti letech jejich existence zahájen reorganizační proces. Celý průběh regionalizace

země i vznik systému vzdělávání dospělých byl spojen s vydáváním celé řady právních předpisů. Na základě analýzy těchto právních předpisů jsem následně vybrala pouze ty, které měly k tématu nejužší souvislost.

Soudobý systém vzdělávání dospělých, který lze členit na školský systém vzdělávání a odborné přípravy dospělých a další profesní vzdělávání je výsledkem několika desítek let trvajících politických, ekonomických a společenských proměn. Nejdříve jsem považovala za podstatné vymezit roli vzdělávání a dělbu kompetencí v Ústavě Italské republiky. Vznik a rozvoj uvedených vzdělávacích systémů byl především legislativním procesem, proto jsem při analýze právních předpisů postupovala stejným způsobem jako v případě regionalizace země.

Stárnutí populace a migrační vlny natrvalo změnilo podobu italské společnosti. Vzdělávání je úspěšným nástrojem, jak těmto novodobým výzvám čelit. V případě migrace se jedná o úspěšnou integraci do italské společnosti prostřednictvím osvojení cizího jazyka a kulturních základů. Pro seniory znamená vzdělávání možnost začlenění do občanské společnosti, např. prostřednictvím aktivit univerzit třetího věku.

Každý systém má své limity a zároveň možnosti, jak tyto limity překonat. Na závěr jsou proto reflektovány soudobé limity vzdělávací nabídky v Itálii a jsou nabídnuty i možnosti, jak celý systém posunout dál

Vzdělávání dospělých osob v Itálii v České republice nebyla doposud v odborné literatuře věnována příliš velká pozornost. Jsou zde sice dostupné monografie např. „Školství v Itálii“ svazek č. 12 z roku 1982 a svazek č. 32 z roku 1990, kde je téma okrajově zmíněno. Také je nutné zmínit autory Leškovou a Livečku, kteří věnovali vzdělávání v Itálii jednu kapitolu v knize „Výchova a vzdělání dospělých v zahraničí“, ale i ta pochází z roku 1981. Nemohou tedy odrážet to nejpodstatnější, co v uplynulých desetiletích nastalo, včetně kontextu ekonomické globalizace, procesu migrace, dokončování sjednocovacího evropského procesu a vydávání významných ideových dokumentů mezinárodních organizací v oblasti vzdělávání dospělých.

Za základní metodologický nástroj byla zvolena analýza dokumentů. Základní definici dokumentu podává Hendl (2008, s. 204): „*Za dokumenty se považují taková data, která vznikla v minulosti, byla pořízena někým jiným než výzkumníkem a pro jiný účel, než jaký má aktuální výzkum.*“ Jak primární tak sekundární zdroje, které jsem v práci využívala, byly

především v italském jazyce, protože v českém jazyce je jejich nabídka velmi omezená. V důsledku to znamenalo velké množství překladové práce a rovněž překladových obtíží, neboť ani italská odborná literatura a úřední materiály nejsou příliš důsledné v používání stejné terminologie pro tentýž jev. Pro citace italských právních předpisů jsem se nakonec přiklonila ke způsobu obvyklému v České republice, protože italský způsob je odlišný. U jednotlivých výrazů jsem volila spíše doslovné překlady, a to podle vhodnosti a kontextu, případně odpovídající české termíny. Pro účely práce byly využity italské odborné publikace v tištěné i elektronické podobě, jednotlivé právní předpisy (dekrety prezidenta republiky, zákony, nařízení vlády, vyhlášky či oběžníky ministerstev) a další úřední materiály, především statistické údaje italského Národního statistického úřadu. S ohledem na velké množství různých zdrojů, byla jako metoda práce použita obsahová analýza dokumentů.

1 Politický, ekonomický a společenský kontext vzdělávání dospělých Italské republiky od roku 1945 po současnost

1.1 Politický kontext vzdělávání dospělých

Jednotný italský stát se zrodil teprve v roce 1861. Ovšem pojem „jednotný“ je nutné brát s jistou rezervou, protože Italské království vzniklo spíše spojením geograficky nesourodých státních útvarů s Piemontem, přičemž každý z těchto státních útvarů měl odlišný hospodářský, sociální i kulturní vývoj (Procacci, 2001, s. 266). Monarchická forma státu zůstala zachována až do roku 1946, kdy na základě referenda o budoucí formě státu Italové zvolili republikánskou formu státu (Ginsborg, 2006, s. 128–129).

Od 1. 1. 1948 se základní vztahy ve státě začaly řídit novou Ústavou Italské republiky. Na základě předchozích zkušeností země, kdy byla Itálie budována jako silný centralizovaný stát a také s ohledem na zkušenosti s fašistickým režimem, měla být nová republika budována jako stát regionální, což odráží hl. V. Ústavy, zakotvující systém územní samosprávy (Mondadori Education, 2018). Faktická realizace decentralizace veřejné správy a tím i regionalizace země ovšem velmi pokulhávala za ústavní dikcí, protože regiony jako základní jednotky územní samosprávy byly ustaveny teprve v sedmdesátých letech 20. století.

Ačkoliv Ústava zajistila fungování demokratického systému v zemi, byla v posledních dvaceti letech podrobena změnám, které byly zaměřeny na větší flexibilitu v řízení země, reformu systému místní samosprávy směrem k „regionálnímu federalismu“ a zjednodušení legislativního procesu. **Ústavním zákonem č. 3/2001, Sb., o úpravách V. hlavy druhé části Ústavy** (*Modifiche al titolo V della parte seconda della Costituzione*), potvrzeným v konfirmačním referendu, byla na ústavní úrovni potvrzena silná pozice regionů a v roce 2014 bylo přistoupeno k reformě provincií, kdy se z deseti provincií stala metropolitní města a ostatní provincie byly reorganizovány (Mondadori Education, 2018).

Vůdčí poválečnou politickou stranou byla až do počátku devadesátých let křesťanská demokracie, která již od počátku svého politického působení z hlediska mezinárodněpolitického orientovala zemi do západoevropského politického prostoru, za významného přispění USA.

Ve spojení se socialistickou stranou a politikou „hrabivého socialismu“ v osmdesátých letech 20. století přivedla křesťanská demokracie Itálii k hluboké politické krizi (Klípa, 2008, s. 386). Skandály, které propukly na počátku devadesátých let 20. stol. v souvislosti s odhalením podvodného propojení politiky s podnikatelským prostředím a také propojením politiky s organizovaným zločinem přinesly rozpad tradičního systému politických stran. Byla zahájena etapa tzv. bipolarismu, byl přijat nový volební zákon, došlo k obměně politických elit a nástupu nových politických subjektů. Nastalé změny byly tak radikální, že se pro období 1992-1994 ustálil termín „druhá republika“ (Sabbatucci, Vidotto, 2008 s. 687).

V posledních dvaceti letech se ve vedení země vystřídal řada opozičních politických koalic s diametrálně odlišnými politickými programy. Toto střídání vlád mělo také velké důsledky pro podobu vzdělávacího systému, který se stal od druhé poloviny devadesátých let 20. stol. předmětem permanentních reforem.

1.2 Ekonomický kontext vzdělávání dospělých

Po překonání etapy rekonstrukce státu, kdy se Itálie musela vyrovnat se zničenou zemí, platbami reparací, poválečnou inflací a nezaměstnaností, se ze zemědělsky orientované ekonomiky v průběhu padesátých let 20. století začala stávat průmyslová velmoc.

Tahounem hospodářského vzestupu byl průmysl, který v letech 1951-1961 vytvořil 1 milion pracovních míst a v následujícím desetiletí dalších téměř 900 tisíc pracovních míst. Zároveň se zvyšoval jeho podíl na struktuře vnitřního hrubého produktu, přičemž maxima bylo dosaženo v roce 1970, kdy tento podíl činil 42 %. Průmyslová výroba se krom severních regionů rozrostla i na východ a do středu země. Souběžně došlo k výrazné regionální diverzifikaci jednotlivých průmyslových odvětví. K tomu všemu by ovšem nemohlo dojít bez dlouhodobé příznivé mezinárodní konstelace, ať již to byly výhody postupně plynoucí z již uzavřených mezinárodních smluv např. z GATT z roku 1947 či nově uzavřených Římských smluv (EHS + Euroatom) v roce 1957, kterými došlo k položení základů jednotného evropského trhu a evropské integrace, k jejímž signatářům patřila též Itálie (Battilani, Fauri, 2014, s. 87–88, 94–95).

Mohutnější rozvoj průmyslu a tím i infrastruktury se týkal především severních regionů, jižních jen velmi okrajově. Proto pro podporu rozvoje jižních oblastí byla De Gasperiho vládou založena v roce 1950 pokladna jihu (*Cassa per il Mezzogiorno*), která měla přinést

ekonomický a společenský rozvoj jižních regionů prostřednictvím státního financování veřejně prospěšných staveb (dopravní infrastruktura, vodovody, zavlažovací systémy atd.). Jen v prvních deseti letech bylo do jižních regionů nasměřováno neuvěřitelných 1. 500 mld. lir. Ovšem výsledky neodpovídaly očekávání. Byť tato finanční podpora měla pozitivní ekonomické účinky na rozvoj jižních oblastí i úroveň života jejích obyvatel, nepodařilo se nastartovat autonomní proces modernizace ani změnit základní rysy jižanské společnosti a už vůbec se nepodařilo zmírnit rozdíly se severními regiony, které v té době zaznamenávaly prudký rozvoj (Sabbatucci, Vidotto, 2008, s. 518–519).

Etapa italského ekonomického zázraku skončila rokem 1964. K jeho konci významně přispěla státní protiinflační opatření a druhotně znárodnění energetiky v roce 1962, kdy finanční prostředky za náhrady byly bývalými energetickými podniky investovány v oblastech, se kterými neměly zkušenosti (např. chemický, potravinářský průmysl). Ekonomika země byla rovněž zatížena růstem mezd, ke kterému došlo v letech 1969–1970, v důsledku „horkého podzimu“ (Caruso, 2012, s. 71–72). K interním ekonomickým obtížím sedmdesátých let 20. století je nutné připočítat i mezinárodní finanční krizi, pro kterou byl rozhodný zejména rok 1973, kdy byl definitivně opuštěn systém plateb zřízený v roce 1944 v Bretton Woods a nastala ropná krize.

Itálie ekonomickou krizi ustála a v prosinci roku 1975 nakonec obdržela i pozvání do Rambouillet na zasedání ekonomicky nejsilnějších zemí světa, později zvaných G7, a to i přes původní negativní stanovisko bývalého francouzského prezidenta Valery Giscard d'Estainga (Ginsborg, 2005, s. 3).

U konce byla také epocha relativně vyrovnaných veřejných rozpočtů (v roce 1966 činil veřejný dluh necelých 30 % v poměru k HDP, v roce 1994 již přesahoval 120 % v poměru k HDP). Nastala epocha, kdy žitím nad své poměry Italové začali promrhávat dědictví zanechané poválečnou generací. Zásadním problémem pro italskou ekonomiku byly především zdegenerované vztahy mezi veřejnoprávními podniky a politickými stranami (Caruso, 2012, s. 114).

Po politické krizi počátku devadesátých let a s nástupem nové politické reprezentace byla nastoupena cesta ekonomických reforem, které měly Itálii zajistit splnění Maastrichtských kritérií a tím i vstup do Evropské měnové unie. Prvním a nejdůležitějším cílem bylo snížení deficitu státního rozpočtu pod 3 % HDP. Zavedením fiskálních opatření a škrť veřejných

výdajů se podařilo cíl splnit a Itálie se od května roku 1998 stala členem Evropské měnové unie se zavedením eura od roku 2002 (Sabbatucci, Vidotto, 2008, s. 698–699).

Integrační ekonomická politika posledních dvaceti let pro Itálii představovala přijetí řady ekonomických reforem (Pacchetto Treu, Jobs Act, Legge Fornero), kterými se snažila řešit nezaměstnanost, flexibilitu pracovního trhu a konkurenceschopnost italské ekonomiky, a tím též reagovat na evropské strategické dokumenty v oblasti politiky zaměstnanosti a konkurenceschopnosti.

1.3 Společenský kontext vzdělávání dospělých

Poválečná průmyslová expanze a způsob, jakým probíhala, měla zásadní dopad na společnost. Jedním z hlavních projevů ekonomické nerovnováhy byla masivní migrace obyvatel z chudších oblastí do míst se vzrůstající průmyslovou výrobou. Jen v letech 1951-1961 téměř 2 miliony obyvatel opustily svoje domovy na jihu Itálie. V některých horských oblastech jižní a střední Itálie došlo dokonce k vylidnění obcí. Ač šli lidé za lepším životem, jejich začleňování do „severní“ společnosti bylo mnohdy problémové. Jižané si přinášeli sice vlastní ale přece jen odlišnou kulturu, odlišné způsoby života a mnohdy i negramotnost, kterou se v mnoha oblastech podařilo již vymýtit (Sabbatucci, Vidotto, 2008, s. 579). Stále přítomná negramotnost nepředstavovala pouze sociální problém, nýbrž také ekonomický, protože velké množství negramotné pracovní síly k dispozici mělo za následek nízké mzdy a deformaci pracovního trhu v neprospěch těch, kteří obětovali roky života i úspor pro zlepšení vlastní kvalifikace (d'Amico, 2015, s. 382–383).

Ekonomický boom přinesl také sociální transformaci italské společnosti. Třídní diskriminace předválečného období částečně vymizela. Růst mezd, vzestup malých výrobních podniků a růst služeb přinesly významné zvýšení životní úrovně milionů Italů, a to především těch, kteří pocházeli z chudých zemědělských oblastí. Velmi bohatých lidí nebylo mnoho, stejně tak jako chudých lidí. Na vzestupu byla střední třída. Ovšem postupně se také ukázalo, že na rozdělování příjmů ve společnosti má větší vliv působení úřadů, politických stran a zákonů šitých na míru, než zákony trhu (Caruso, 2012, s. 43).

Výrazná nespokojenost občanů s politickým, ekonomickým i společenským stavem země se promítla do nepokojů, které zachvátily celý tehdejší západní svět a v Itálii vyvrcholily v letech na přelomu let 1968–1969, proto jsou známy pod pojmem „horký podzim“. Jejich hlavními

protagonisty byli nejdříve studenti, kteří od roku 1967 začali protestovat proti zastaralému systému výuky na vysokých školách, protože poslední právní úprava vysokého školství pocházela z roku 1923, a zároveň bojovali za eliminaci stále přítomné sociální selekce v přístupu ke vzdělání (Klípa, 1997, s. 375–376).

Ke studentům se v průběhu roku 1968 přidalo i dělnictvo, které u příležitosti obnovy vyšších kolektivních smluv, v prvním okamžiku v resortu strojírenství, zahájilo boj za zlepšení pracovních a zejména platových podmínek, protože italský dělník šedesátých let 20. století stále patřil k těm nejméně placeným dělníkům v západní Evropě. Síla, se kterou nepokoje dělníků vypukly, překvapila nejen samotné dělníky a zástupce průmyslu, ale také odborové organizace, kterým se podařilo postavit do čela protestů a využít je k uzavření vyšších kolektivních smluv, jež zajistily pracovníkům průmyslu značné mzdové výhody. Pro odborové organizace následně nastala fáze, kdy posílily svůj vliv na chod země. Staly se pro vládu partnerem v pracovních otázkách, v oblasti daňové politiky, zdravotní péče, důchodového systému a vzdělávání (Sabbatucci, Vidotto, 2008, s. 583–585).

Nová role odborů byla stvrzena na parlamentární úrovni na jaře 1970 přijetím **zákona č. 300/1970, Sb. o pravidlech týkajících se ochrany svobody a důstojnosti pracovníků, svobody odborů, činnosti odborů, pracovišť a pracovních předpisů** tzv. „Statut pracujících“ (*Statuto dei lavoratori*), který v první řadě zakotvil odborovou svobodu pracujících, upravil práva pracujících v podnicích a zvýšil jejich právní ochranu. Ve vztahu ke vzdělávání dospělých osob byl významný čl. 10, upravující práva studujících zaměstnanců (Itálie, 1970).

Itálie přelomu tisíciletí byla velmi odlišná od Itálie roku 1957, kdy podepsala Římské smlouvy a účastnila se jako jedna z prvních zemí zavádění jednotného trhu. V roce 2000 Itálie patřila po Německu spolu s Velkou Británií a Francií k nejlidnatějším evropským zemím s téměř 58 miliony obyvatel, ovšem s demografickým přírůstkem blížícím se nule. Na rozdíl od minulosti Itálie ztratila charakter mladého národa. Od poloviny šedesátých let 20. století klesal počet manželství i narozených dětí a binom manželství-děti přestal být pro mnoho lidí základnou, na které by chtěli vystavět vlastní budoucnost. Itálie ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi jako byla Francie a Německo zaostávala v počtu vysokoškolsky vzdělaných osob, což poukazovalo na nízkou efektivitu a neproduktivnost vzdělávacího systému, který se po desetiletí marně snažila reformovat. Úzký vtať mezi dosaženým vzděláním a příjmy lze považovat za jeden ze základních rysů soudobé společnosti, ve které

byla třídní sounáležitost a solidarita široce oslabena po úpadku socialismu a komunismu. Dnešní sociální rozdíly vyplývají především z rozdílné úrovně příjmů. Za typický italský rys lze také považovat nedostatek veřejné morálky, která se po aféře devadesátých let 20. stol. napravuje zatím jen obtížně. K rozšířené korupci širokých vrstev veřejného sektoru, přetrvávání organizovaného zločinu schopného kontrolovat celistvá území se připojilo i pohrdání normami ze strany mnohých soukromých i veřejných osob. Toto pohrdání právem bylo občas optikou veřejnosti ospravedlňováno jako podstatné „tvůrčí schopnosti“ daných osob (Sabatucci, Vidotto, 2008, s. 702–703).

2. Analýza specifických faktorů, které měly vliv na rozvoj autonomního systému vzdělávání dospělých v Itálii

Rozvoj výchovy a vzdělávání dospělých v Itálii, a to především po ukončení druhé světové války, byl velmi úzce propojen s historickým, politickým, sociálním a ekonomickým vývojem země. Stejně jako v jiných evropských zemích se zde projeví faktory, které měly vliv na vznik a rozvoj vzdělávacích aktivit ve prospěch dospělých, mezi které lze řadit rychlý ekonomický a technický rozmach země spolu se vzdělanostním deficitem obyvatelstva (Lešková, Livečka, 1981, s. 73). Přetrvávající politický centralismus i chybějící autonomie formální školské struktury byly příčinou toho, že se „...byrokratizovaná státní správa a centralizovaná vzdělávací struktura státu projevovaly jako objektivní překážka rozvoje vzdělávání dospělých na žádoucí kvantitativní a kvalitativní úrovni...“ (Lešková, Livečka, 1981, s. 75).

Z objektivního hlediska lze konstatovat, že na rozvoj vzdělávacích aktivit pro dospělé měly vliv následující specifické faktory:

- přetrvávající nízká vzdělanost dospělé populace;
- úzké sepětí poválečného vzdělávání dospělých s formálním školským systémem, které vytvářelo překážku rozvoje autonomního systému vzdělávání dospělých;
- odlišné vzdělávací potřeby jednotlivých částí území, jejich klíčem k řešení byla decentralizace veřejné správy nebo lépe řečeno regionalizace země.

Všechny výše uvedené specifické faktory se pokusím v rámci této kapitoly analyzovat. První subkapitola bude věnována faktorům, které měly vliv na stávající vzdělanostní deficit dospělé populace. Jelikož je v italské odborné literatuře tradičně věnována velká pozornost školskému vzdělání dospělých, bude druhá subkapitola věnována rozvoji školského vzdělávání dospělých. Závěrečná subkapitola bude pojednávat o vzdělávání dospělých v procesu decentralizace veřejné správy.

2. 1 Nevzdělanost jako dědictví minulosti a realita současnosti

Přetrvávající vzdělanostní deficit italské dospělé populace patří k základním negativním jevům, na který se dlouhodobě snaží italský vzdělávací systém reagovat. Předmětem této kapitoly je proto zanalyzovat, v čem spočívají kořeny tohoto deficitu bránícímu rychlejšímu

šíření vzdělanosti v zemi, jakým způsobem se nedořešení vzdělanostního deficitu dospělé populace v minulosti promítá do stávající vzdělanostní úrovně populace a jakým způsobem ovlivňuje výše vzdělanosti zaměstnanost v soudobé Itálii. Nedílnou součástí jsou základní statistické údaje.

2.1.1 Historický exkurz

Vzdělávání dospělých v Itálii má svůj historický původ v boji proti negramotnosti italské populace, která v důsledku neexistence univerzálního základního vzdělání, ekonomické a kulturní zaostalosti země postihovala, podle oficiálních údajů z prvního sčítání lidu¹ v roce 1861, 75 % obyvatel starších pěti let. Za gramotné byly považovány pouze ty osoby, které uměly číst a uměly se podepsat. Dle neoficiálních údajů se počet negramotných osob pohyboval dokonce mezi 88–91 % (Chiosso, 2011, s. 17).

Italský stát sice hned od počátku své existence uzákonil povinnou školní docházku, byly zakládány umělecko-průmyslové školy, vznikaly knihovny, začaly se více šířit tiskoviny, ale bylo nutné vytvořit i sjednocující kulturu národa, vybudovat pocit sounáležitosti obyvatelstva s touto kulturou a sjednotit italský jazyk (De Sanctis, 1987, s. 87), protože ne více nežli 200 tisíc osob, vyjma obyvatel Toskánska, ovládalo plynně spisovnou italštinu, ostatní hovořili rozličnými dialekty (Sabbatucci, Vidotto, 2008, s. 138). Ovšem rychlejšímu šíření gramotnosti bránily krom všeobecné zaostalosti země i postoje konzervativní části politického spektra, podle kterého „...vyšší vzdělanost zvyšuje touhy lůzy“ ...“kazí její morálku“ ...“a způsobuje vzpurnost davu...“ (De Sanctis, 1987, s. 90).

Vyšší míra negramotnosti se vyskytovala především v zemědělských oblastech a jihu Itálie, tedy v místech, kde životní úroveň italského venkovského obyvatelstva, často trpícího podvýživou, byla celkově velmi nízká. Kritická situace byla v jižní části Itálie, kde lidé žili často na hranicích svých existenčních možností v nuzných nezdravých příbytcích (i jeskyních), které mnohdy obývali společně se svými domácími zvířaty (Sabbatucci, Vidotto,

¹ Od roku 1861 probíhá v Itálii každých 10 let sčítání lidu, vyjma let 1881 a 1941. Otázce gramotnosti populace bylo v období 1861-1931 věnováno jen málo pozornosti. Pro potřeby sčítání lidu byla sbírána pouze jedna informace, a to zda daný jedinec umí číst a/nebo psát. Teprve v roce 1951 byl poprvé zjišťován nejvyšší dosažený stupeň vzdělání, který respondenti uváděli do volné kolonky a od roku 1971 začal být dotazník v otázkách nejvyššího dosaženého vzdělání více strukturován (ISTAT, 2016, s. 1).

2008, s. 140). V těchto oblastech navíc podle De Castra a De Pascalis (1948) přetrvával fenomén v podobě jistého druhu odporu světa zemědělců vůči šíření gramotnosti, zřejmě jako forma obrany vesničanů vlastní kulturou, uzavřenou a přenášenou ústně z generace na generaci proti psané a pro ně tak vzdálené kultuře jejich „pánů“.

I přes jisté pokroky, které se v oblasti snižování negramotnosti podařilo učinit, bylo v roce 1931 z necelých 42 milionů obyvatel oficiálně 21 % negramotných, ale lze předpokládat, že skutečný počet negramotných osob byl vyšší. Podrobnější data ukazují na velké rozdíly v úrovni negramotnosti mezi jednotlivými věkovými kategoriemi, muži a ženami a především mezi jednotlivými regiony. Nejvyšší počet negramotných obyvatel, a to 49,7 % vykazoval jižní region Kalábrie, kde byl zároveň i nejvyšší počet negramotných žen (více jak 50 %). Nejnižší negramotnost se vztahovala k severnímu regionu Tridentsko-Horní Adiže s 1,6 % negramotných obyvatel. Pokud se týká jednotlivých věkových kategorií, tak nejnižší negramotnost se vyskytovala ve věkové kategorii 10–19 let s 10,4 % a nejvyšší negramotnost se týkala osob starších 65 let s 49,4 % (De Castro, De Pascalis, 1948).

Úroveň negramotnosti populace dle D'Amica (2015, s. 343) ještě zhoršila druhá světová válka, protože po ukončení války krom negramotných osob existoval i vysoký počet osob s neukončenou povinnou školní docházkou v důsledku válečných obtíží. Řešení problému negramotnosti a nízké vzdělanosti populace po válce vyžadovalo zohlednění jak roviny politické, sociální ale i lidské.

Pozice poválečné Itálie v úrovni negramotnosti ve vztahu k dalším evropským zemím je patrná ze statistiky organizace UNESCO (1957, s. 178), podle které patřily kolem roku 1950 k dalším evropským zemím s vysokou mírou negramotnosti dospělé populace též Portugalsko (44 %), Řecko (26 %) a Španělsko (18 %). Naopak mezi země s nízkou úrovní negramotnosti dospělé populace se řadily Belgie (3 %) či Francie (4 %). Tehdejší Československo v přehledu zemí nefigurovalo.

2.1.2 Vliv vzdělanostní úrovně dospělých na dosažené vzdělání dětí

Itálie si do své novodobé poválečné historie „přinesla“ nevyřešený problém minulosti. Problém, který jednou větou shrnul bývalý, velmi respektovaný ministr školství úřednické vlády Giuliana Amata v letech 2000–2001 Tullio De Mauro (Venezia, 2006): „*Stále nás tíží dědictví staletí trvající negramotnosti, chybějícího vzdělání či nízké úrovně vzdělání dospělé*

populace. Peníze do školství nebudou dobře investovány, pokud souběžně nebude toto dědictví zničeno, dokud nevymýtíme negramotnost dospělých, která stále postihuje a zatěžuje školní osud nejmladších generací.“

Na konci šedesátých let 20. století se podařilo dostat do škol 100 % mladé populace (z nichž minimálně tři pětiny byly děti rodičů bez vzdělání) a přivést je k základnímu vzdělání, ze kterého byli jejich rodiče vyloučeni. A na počátku devadesátých let 20. století získalo deset dětí z devíti nižší sekundární vzdělání (De Mauro, 2006).

Pozitivním faktem je, že se úroveň vzdělanosti italské dospělé populace zlepšuje. V únoru tohoto roku prezentoval italský Národní statistický úřad historicky první „Zprávu o znalostech“ (*Rapporto sulla conoscenza*), kde ve 38 tematických celcích nahlíží různým úhlem pohledu na úroveň znalostí v Itálii, na základě kterých vyhodnocuje postavení Itálie v Evropské unii. Zároveň zohledňuje nástroje, které podporují rozvoj znalostí a přinášejí výzvy pro politiky vzdělanosti (ISTAT, 2018a).

Ve zprávě je konstatováno (ISTAT, 2018b, s. 44), že „*Itálie má ve srovnání s pokročilejšími zeměmi „historické zpoždění“ v dosažené úrovni vzdělání dospělé populace, které je do značné míry, nikoliv však výlučně, způsobeno špatným vzděláním starších kohort“*. Ze zprávy, která vychází též z dat Eurostatu (European Labour Force Survey) dále vyplývá (tamtéž), že v roce 2016, podíl osob ve věku od 25 do 64 let s alespoň jedním sekundárním vzděláním dosáhl 60,1 %, s mírnou převahou žen (62 až 58). Navzdory nárůstu o 8 procentních bodů oproti roku 2007 zůstává tento podíl o 16,8 procentních bodů nižší než evropský průměr. Stejně tak lidé ve věku od 25 do 64 let s terciárním vzděláním dosahují 17,7 %, což je jen něco málo přes polovinu evropské průměrné hodnoty (30,7 %). Ve věku 25 až 34 let má 73,9 % lidí alespoň jednu vyšší sekundární odbornou kvalifikaci, ale v EU je to o 9,5 procentních bodů více (83,4 %). Úroveň vzdělání dospělé populace vykazuje silné regionální rozdíly v neprospěch jižních oblastí.

Vzdělávání představuje základní nástroj pro zlepšení sociálně-ekonomických podmínek. I přes řadu legislativních a organizačních opatření pro zajištění rovných podmínek a zpřístupnění vzdělávání širokým vrstvám populace, je pro další životní dráhu dítěte rozhodující rodinné zázemí a vzdělání rodičů. Itálie patří k těm evropským zemím, kde je dospělá populace méně vzdělaná, to se projevuje nejvíce u nejstarších věkových skupin. Logicky vyšší šance na lepší vzdělání mají ty děti, jejichž rodiče dosáhly vyššího vzdělání. U lidí ve věku 25 až 34 let (u kterých se předpokládá, že dokončili studium), dochází

k výraznému zlepšení úrovně vzdělání oproti maximálnímu dosaženému vzdělání jejich rodičů. V roce 2016 dosáhla více než čtvrtina dětí terciárního vzdělání oproti 11,3 % rodičů. Necelých 50 % rodičů dosáhlo pouze nižšího sekundárního vzdělání, což je téměř o polovinu více než u dětí. U dětí se však podíl nižšího sekundárního vzdělání zvýšil na 43 %, pokud pocházeli z rodin s nízkým vzděláním, zatímco v případě rodičů, kteří získali vysokoškolský diplom, se jedná o méně než 4 %. Vzdělávací dráha dítěte je zřejmá ještě před vstupem na vysokou školu: v roce 2016 získalo vyšší sekundární vzdělání na lyceích, která jsou považována za vstupní dráhu na univerzity 60 % dětí, které měly vysokoškolsky vzdělané rodiče, 30 % dětí rodičů s vyšším sekundárním vzděláním a pouze 21 % dětí rodičů, kteří dosáhli nejvýše nižšího sekundárního vzdělání (ISTAT, 2018b, s. 96).

2.1.3 Úroveň vzdělání dospělých ve vztahu k zaměstnanosti

Úroveň vzdělání lidí má vliv na jejich účast na trhu práce, zaměstnatelnost i výši příjmů.

Podle „Zprávy o znalostech“ (ISTAT, 2018b, s. 94), vycházející ve statistikách o zaměstnanosti z dat Eurostatu (European Labour Force Survey) činila v Itálii v roce 2016 míra zaměstnanosti u osob ve věkové skupině 25 až 64 let s terciárním vzděláním 79,8 % oproti 51,2 % u osob s maximálně nižším sekundárním vzděláním. Rozdíly v zaměstnanosti spojené se vzděláním jsou více patrné u žen, a to ve všech zemích Evropské unie, v Itálii je tento rozdíl nejvýraznější. Vysoce vzdělané italské ženy vykazují o 40 % vyšší míru zaměstnanosti oproti ženám s nízkým vzděláním. A rozdíl mezi terciárním a vyšším sekundárním vzděláním činí 15 procentních bodů.

Aktuálně se ukazuje, že vysoce kvalifikované profese představují významný a rostoucí podíl na úrovni zaměstnanosti nejen v Itálii, ale též v celosvětovém měřítku. V roce 2016 činila zaměstnanost vedoucích pracovníků, odborníků a technických pracovníků 41,4 % z celkové míry v EU a 36,3 % v Itálii. Účast vysoce kvalifikovaných zaměstnanců na pracovním trhu v Itálii přesahuje 80 % v odborných, vědecko-technických činnostech, dále v informačních a komunikačních službách a v sektoru vzdělávání. V průmyslu činí podíl vysoce kvalifikovaných lidí 30 %, 20 % a méně vysoce kvalifikovaných lidí působí v odvětvích obchodu, cestovního ruchu, dopravy a stavebnictví. V posledních letech vzrostla poptávka po vysoce kvalifikovaných povoláních zejména v průmyslu, finančních aktivitách, informačních a komunikačních službách a v důsledku výraznějšího snižování méně kvalifikovaných pracovních míst též ve veřejné správě (ISTAT, 2018b, s. 92).

2. 2 Rozvoj vzdělávání dospělých v rámci formálního školského systému

Rozvoj vzdělávání dospělé populace v Itálii byl především spojený se základní alfabetizací dospělých, kdy jako základní alfabetizační nástroj v boji proti negramotnosti populace v předchozích staletích bylo budování systému povinné školní docházky (Rabušicová, 2002, s. 44).

Jelikož je cílem této kapitoly podat komplexní obraz školského vzdělávání, bude první subkapitola věnována historickému exkurzu, druhá subkapitola bude nahlížet na školu jako na druhou vzdělávací šanci a třetí kapitola bude vztažena ke kolektivnímu právu na vzdělání.

2.2.1 Historický exkurz

Budování školského systému v novodobé Itálii bylo spojeno s přijímáním a prosazováním školských zákonů, ve kterých byla oblast vzdělávání dospělé populace řešena v podstatě až do druhé poloviny 20. století jen velmi okrajově. Podle Marescotti (2017, s. 11) byla vysoká úroveň primární negramotnosti dospělé populace také hlavním důvodem, pro který fakticky až do šedesátých 20. století byly vzdělanostní aktivity spojené se školským prostředím (a nejen) pro dospělé cíleny takřka výhradně na jejich základní alfabetizaci.

Základní překážkou, která zamezovala reálnému uplatnění školských zákonů v zemi, byla chudoba naprosté většiny italských rodin a nedostatečná finanční kapacita obcí, především v jižních částech země, na které byly náklady na základní vzdělávání přeneseny (Sabbatucci, Vidotto, 2008, s. 153).

První školský zákon, který již v roce sjednocení (1861) vstoupil pro celé nové území v platnost, byl **zákon č. 3725/1859** nazvaný podle tehdejšího ministra školství Gabria Casatiho „**Casatiho zákon**“ (*legge Casati*), původně vydaný pouze pro oblast Piemontu. Prostřednictvím tohoto zákona, který kompletně upravoval školský systém od univerzitního po základní vzdělávání, byla pro dívky i chlapce zavedena, na náklady jednotlivých obcí, bezplatná povinná školní docházka (Universitá degli studi di Firenze, 2015).

Tento zákon obsahuje i zmínku o existenci základních škol pro dospělé: *“Osoby, které zdarma vyučují v nedělních školách pro chudé děti nebo základních školách pro dospělé, nebo ve školách, kde se konají odborné kurzy pro řemeslníky, se zprošťují prokazování způsobilosti”*. Takovouto základní školu pro dospělé je možné obecně označit jako školu lidovou, kdy název „lidová“ odráží sociální postavení žáků, jejich zaostalost, chudobu a obtížný přístup ke

vzdělání a vzdělávání je spojeno pouze se základní alfabetizací a dovednostmi nezbytnými pro vykonávání manuální práce (Marescotti, 2017, s. 8).

Základní školy pro dospělé byly zařízeními, která ve školském světě existovala spíše příležitostně a jejich fungování záviselo především na soukromých iniciativách s dílčí finanční podporou státu (Marescotti, 2017, s. 9).

Teprve **zákon č. 407/1904** zvaný „**Orlandův zákon**“ (*legge Orlando*) zřídil 3000 nedělních a večerních škol pro dospělé negramotné osoby především v obcích s nejvyšší mírou negramotnosti. Jakkoliv lze považovat toto opatření za vzrůstající zájem vlády o řešení závažnosti situace, výsledky tohoto legislativního opatření byly spíše mizivé. Hlavním problémem alfabetizace populace byly obrovské rozdíly mezi jihem a severem země, chybějící finanční prostředky a infrastruktura. Proto byl v roce 1906 přijat speciální zákon, na základě kterého bylo zřízeno dalších 2000 nedělních a večerních škol pro dospělé negramotné osoby, a to v rámci finančních prostředků, které byly k dispozici. Tyto školy měly být alokovány na ostrovech (Sardinie, Sicílie), v jižních a některých středních oblastech země. Ani tato snaha o zvýšení efektivity vzdělávání nebyla naplněna, to především v důsledku nedostatečné finanční kapacity obcí (Gambaro, Benini, 1929).

Za zcela zásadní pokrok ve snaze o vytvoření podmínek pro vzdělávání dospělých lze považovat **zákon č. 487/1911** zvaný „**Daneo-Credarův zákon**“ (*legge Daneo-Credaro*), který definitivně svěřil státu na místo obcí péči o základní vzdělávání a tím i péči o večerní školy pro dospělé a negramotné osoby. Na základě tohoto zákona byly vytvořeny i fondy pro zřízení předškolních zařízení, škol pro handicapované osoby, školní a lidové knihovny (Dal Passo, 2003, s. 6–7).

Daneo-Credarův zákon byl ovšem na mnoho desetiletí posledním zákonem, ve kterém bylo vzdělávání dospělých řešeno.

S příchodem fašismu došlo sice k významné reformě školského systému, realizované prostřednictvím několika královských dekretů, ale ta byla jejím autorem a tehdejším ministrem školství Giovanni Gentilem budována v duchu: „*Příštipkář nepotřebuje studovat ani filosofii, ani vědy, ani jazyk*“. Zkrátka příštipkář a jeho děti se mají narodit, vyrůst a zemřít jako příštipkáři. Studium je určeno pouze pro elitu (D'Amico, 2015, s. 299–300). Dospělí v této reformě neměli místo.

2.2.2 Vzdělávání dospělých jako “druhá vzdělávací šance“

Po druhé světové válce byla státní opatření pro vzdělávací aktivity pro dospělé integrována především do formálních školských struktur, aniž by však byla přiznána autonomie systému vzdělávání dospělých v rámci komplexního systému vzdělávání. Italský stát zároveň nepodporoval mimoškolská výchovně vzdělávací zařízení, jako v jiných evropských zemích, proto došlo ke zpoždění systému výchovy a vzdělávání dospělých (Lešková, Livečka, 1981, s. 74).

Z obecného hlediska byla pro oblast vzdělávání dospělých zásadní především šedesátá a sedmdesátá léta 20. stol., kdy začaly být rozvíjeny různé koncepce celoživotního vzdělávání v oblasti vzdělávací politiky, jak na evropské tak celosvětové úrovni. Bylo to období, kdy země po druhém světovém konfliktu dosáhly opětovně určité ekonomické úrovně a s rozmachem vědy a nástupem nových technologií přišla potřeba nových kvalifikací. S vyšší demokratizací společností byla také prosazována myšlenka práva na vzdělání jako základního lidského práva a na vzdělávání dospělých začalo být nahlíženo jako na samostatný subsystém vzdělávacího systému (Beneš, 2008, s. 26).

Školský typ vzdělávání je v odborné literatuře označován jako formální vzdělávání. Tento typ vzdělávání tvoří podle významného evropského dokumentu Memoranda o celoživotním učení z roku 2000 (MŠMT, 2018) jednu ze třech kategorií účelové učební činnosti a „... *probíhá ve vzdělávacích institucích a vede k získání uznávaných diplomů a kvalifikací.*“

O školském typu vzdělávání dospělých se také hovoří jako o tzv. druhé vzdělávací šanci, kdy se dospělý jedinec navrácí zpět do školského systému, aby získal určitý stupeň vzdělání, který se zpravidla získává v raném věku (Šerák, Dvořáková, 2009, s. 28).

Rozvoj druhé vzdělávací šance lze v Itálii poprvé spojovat s etapou ekonomického boomu na přelomu padesátých a šedesátých let 20. stol., kdy se zdálo, že největší problémy s negramotností byly překonány, ačkoliv byla Itálie velmi daleka jejímu kompletnímu vyřešení. S ohledem na ekonomické potřeby země a specifické potřeby pracujících byla přijata řada opatření pro zřízení večerních sekcí pro zvýšení kvalifikace zaměstnanců zaměřených na vzdělávání následující po ukončení povinné školení docházky (Marescotti, 2017, s. 11).

Zřízením večerních sekcí byly zohledněny časové možnosti dospělých lidí, kteří v důsledku pracovních a rodinných závazků mají k dispozici málo času, který mohou pro účely vzdělávání „koncentrovat“ do pracovní doby nebo dnů odpočinku (Marescotti, 2017, s. 7).

Na nové vzdělávací potřeby spojené s poptávkou po kvalifikovanějších pracovnících v důsledku expanze průmyslu zareagoval italský stát a na základě ministerského oběžníku z roku 1959 byly zřízeny tzv. kurzy C.R.A.C.I.S, nebo-li odpolední a večerní kurzy nižšího sekundárního vzdělávání, byť s omezeným počtem vyučovacích hodin i předmětů. Kurzy byly zřizovány školskými inspektoráty a realizovány státem nebo certifikovanými institucemi. Do kurzů se mohly zapsat osoby starší čtrnáct let, pokud měly ukončené primární vzdělání a více jak rok nechodily do žádné školy. Studium trvalo tři roky a bylo spojeno s poměrně velkým úbytkem studujících (v šedesátých letech 20. stol. úspěšně dokončilo kurzy v průměru 63% až 86% zapsaných studentů). Ten, kdo dokončil studium, obdržel osvědčení, které mělo stejnou váhu jako klasické školní vysvědčení. Až do roku 1972 toto osvědčení však neumožňovalo zápis do vyššího sekundárního vzdělávání. Od roku 1973 bylo osvědčení „zrovnoprávněno“ s vysvědčením a tím i umožněn přístup k vyššímu vzdělání (Berardi, 2001, s. 255–259).

2.2.3 „150 hodin“

Pro rozvoj vzdělávání dospělých měl zásadní význam „horký podzim“, kdy na základě posílení role odborů byl jednak přijat již výše zmíněný „Statut pracujících“, který ve svém čl. 10, poprvé v historii Itálie přiznával právo pracujícím lidem na úpravu pracovní doby tak, aby mohli navštěvovat zákonem stanovené kurzy a přípravy na zkoušky. Pracující studenti také nemuseli vykonávat práci přesčas a práci ve dnech pracovního volna. Za účelem vykonání zkoušky, včetně univerzitních studií, měli nárok na pracovní volno s náhradou mzdy (Itálie, 1970a). A dále bylo státem a zaměstnavateli uznáno kolektivní právo pracujících na placené studium při zaměstnání, známé pod pojmem „150 hodin“, jehož organizaci měly na starosti podnikové odbory a pak zde byla ještě jedna další podstatná věc, a to, že zvolený studijní obor nemusel souviset s profesí, kterou dotyčný jedinec vykonával² (Farinelli, 2004, s. 14–16).

² V této souvislosti bývá zmiňována kausa „cembalo“, která se vztahuje k procesu vyjednávání a řešení rozporů mezi odbory a zástupci průmyslu, kteří zastávali tradiční přístup v podobě podpory vzdělání jednotlivců v souladu s potřebami továrny. Přístup odborů byl opačný a chtěli pro pracující získat plné právo na vzdělání dle jejich zájmů a potřeb. A tak na jízlivý dotaz zástupců průmyslu k odborům, zda se uvedené právo bude vztahovat i na výuku hry na cembalo, odboráři potvrdili, že toto právo se bude vztahovat klidně i na výuku hry

V návaznosti na přiznané právo na studium byly na základě **ministerského oběžníku č. 71/1974 Sb.**, zřízeny tzv. státní experimentální středoškolské kurzy pro získání nižšího sekundárního vzdělání, kterými se vycházelo vstříc potřebám pracujících studentů. Dal Passo (2012, s. 23) k těmto kurzům uvádí, že veřejná italská škola i vyučující se poprvé v historii dostali do kontaktu s pracovním světem. Přítomnost nových sociálních subjektů (pracující, odbory) ve školství nutně otevřela otázky i způsobu vzdělávání dospělých lidí, protože školství nebylo na vzdělávání dospělých lidí připraveno. Experimentální kurzy byly sice původně zaměřeny pouze na zvýšení vzdělanostní úrovně pracujících lidí, ale od druhé poloviny sedmdesátých let 20. se otevřely i dalším kategoriím osob, jako byli nezaměstnaní či ženy v domácnosti. Tím se stát snažil předcházet sociálnímu vyloučení lidí v důsledku nedostatečného vzdělání.

I přes velké rozpory, které toto nové právo provázely, byl program „150 hodin“ v podobě státních experimentálních kurzů korunován úspěchem. Jen v prvních třech letech si doplnilo nižší sekundární vzdělání na 220 tisíc mužů a žen. Státní experimentální kurzy představovaly první ucelený systém formálního vzdělávání dospělé populace. S kurzy se také otevřela cesta k rozvoji andragogiky a novým didaktickým postupům ve vzdělávání dospělých. Díky kovodělníkům došlo k proměně školy, která za sebou zanechala zastaralé způsoby výuky, i systém, který žáky „dělnického původu“ příliš často a jednoduše ze školního systému eliminoval (Pettine, 2010).

Následně na základě **dekrety prezidenta republiky č. 395/1988 Sb., o právní úpravě dojednané meziresortní dohodou na základě čl. 12 rámcového zákona o zaměstnání ve veřejném sektoru z 23. března 1983, ve vztahu k trojletí 1988–90** (*Norme risultanti dalla disciplina prevista dall'accordo intercompartimentale, di cui all'art. 12 della legge-quadro sul pubblico impiego 29 marzo 1983, n. 93, relativo al triennio 1988-90*) bylo právo na hrazené studijní volno ve výši 150 hodin rozšířeno též na zaměstnance veřejné správy (Itálie, 1988).

2.3 Vzdělávání dospělých v procesu decentralizace veřejné správy

Decentralizace veřejné správy probíhala téměř šedesát let a byla základní podmínkou pro řešení ekonomických, sociálních a kulturních rozdílů země. Byla též základním předpokladem pro rozvoj vzdělávání dospělé populace v souladu s jednotlivými územními potřebami.

na cembalo, protože toto právo je výrazem svobody každého jedince rozhodnout o vlastním směřování a zlepšení vlastní kultury bez ohledu na potřeby podniku (Pettine, 2010).

První subkapitola bude věnována rozvoji vzdělávání dospělých v rámci decentralizace veřejné správy v sedmdesátých letech 20. století a druhá subkapitola bude pojednávat o vzniku a reorganizaci Stálých oblastních center pro vzdělávání dospělých.

2.3.1 Vzdělávání dospělých v procesu decentralizace veřejné správy v sedmdesátých letech 20. stol.

K prvním decentralizačním krokům ve vztahu k regionům s běžným statutem, došlo za dozvuků „horkého podzimu“ a také na počátku jednoho z nejobtížnějších desetiletí v historii Itálie, a to jak z hlediska ekonomického tak politického. Toto je třeba brát v potaz, pokud by byla hodnocena rychlost decentralizace veřejné správy a v jeho rámci budování autonomního systému vzdělávání dospělých. Jestliže psal Livečka knihu „Vzdělávání dospělých v zahraničí II.“ na počátku osmdesátých let 20. stol., v níž upozorňoval na státní centralismus jakožto na zásadní překážku vzdělávání dospělých, kdy již deset byl v běhu decentralizační proces, pak je zřejmé, že celý tento proces postupoval velmi pozvolně. A to i přes fakt, že v letech 1975-1978 nastalo z legislativního hlediska velmi intenzivní trojletí.

Z hlediska tématu práce je podstatný především **dekret prezidenta republiky č. 616/1977 Sb., o provedení zmocnění podle čl. 1, zákona č. 3/1975 Sb.,** (*Attuazione della delega di cui all'art. 1 della L. 22 luglio 1975, n. 3*). Čl. 35 tohoto dekretu s názvem „Řemeslné a profesní vzdělávání“ (*istruzione artigiana e professionale*) totiž stanovil, ve stručnosti, že administrativní funkce v oblasti vzdělávacích aktivit, které jsou zaměřené na získání vyššího sekundárního vzdělání a terciárního vzdělání, zůstávají v kompetenci státu. Administrativní funkce, které se v oblasti řemeslného a profesního vzdělávání vztahují na služby a činnosti zaměřené prohloubení kvalifikace, rekvalifikaci, profesní orientaci, a to pro jakoukoliv odbornou činnost a jakýkoliv účel v kontextu celoživotního vzdělávání, jsou převedeny do kompetence regionů. Regionům a územním správním celkům bylo dále pro výkon činností v rámci jim svěřených kompetencí umožněno využívání budov a vybavení škol a školských zařízení, které byly v kompetenci Ministerstva školství (Itálie, 1977).

Oblast neformálního vzdělávání patří podle Memoranda o celoživotním učení z roku 2000 (MŠMT, 2018) k další formě účelové učební činnosti, které „... *probíhá vedle hlavních vzdělávacích systémů a zpravidla nevede k získání formalizovaného certifikátu. Neformální učení může být poskytováno na pracovišti a prostřednictvím činností organizací a sdružení občanské společnosti (např. v organizacích pro mládež, v odborech a v politických stranách).*

Může být poskytováno také prostřednictvím organizací nebo služeb, které byly ustaveny se záměrem doplňovat formální systémy (např. výtvarné, hudební a sportovní aktivity nebo soukromé vyučování připravující na zkoušky).“

Podle Bonini (2002, s. 56) byla oblast neformálního vzdělávání na základě výše uvedeného dekretu prezidenta republiky fakticky převedena do kompetence regionů a územních správních celků a oblast formálního vzdělávání si ponechal stát. Ovšem jak dále podotýká Bonini (tamtéž), tímto rozdělením vznikla zpočátku řada nevyjasněných situací. S přijatou dvoukolejností systému vzdělávání se totiž otevřela mj. otázka, jakým způsobem řešit získávání kvalifikace dospělých osob. Zda získání kvalifikace nebo zvýšení stupně vzdělání u dospělých osob bude spadat do kompetence státu, protože se jedná o oblast formálního vzdělávání anebo bude spadat do kompetence regionů, protože se jedná o oblast vzdělávání dospělých osob. Dále došlo k legislativním kompetenčním rozporům, protože oblast profesního vzdělávání byla z hlediska legislativního upravena státním **rámčovým zákonem č. 845/1978 Sb., o profesním vzdělávání** (*Legge-quadro in materia di formazione professionale*), ačkoliv zákonodárná pravomoc v oblasti profesního vzdělávání byla svěřena regionům.

Výše citovaný rámcový zákon vysloveně stanovil, že aktivity v oblasti profesního vzdělávání jsou považovány za službu veřejného zájmu za účelem zajištění systému vzdělávání zaměřeného na „...rozšíření teoretických znalostí a praktických dovedností nezbytných pro výkon profese a zaměřené na první začlenění do pracovního procesu, kvalifikaci, rekvalifikaci, doplnění odborného výcviku a doškolování pracovníků v rámci celoživotního vzdělávání.“ Dále deklaroval, že aktivity v oblasti profesního vzdělávání jsou otevřeny všem občanům, kteří mají splněnou povinnou školní docházku, pracují v jakémkoliv výrobním sektoru a v jakémkoliv pracovním vztahu (zaměstnanec, samostatná výdělečná činnost atd.). Profesního vzdělávání bylo určeno též cizincům v souladu s platnou vnitrostátní legislativou (Itálie, 1978).

Praktické využití možností vzdělávání dospělých, zpočátku zajímalo pouze některé z regionů, které se převážně zapojily do vzdělávacích aktivit spojených s Evropským sociálním fondem. Tou podstatnější věcí ale bylo, že o vzdělávání dospělých osob se začalo více diskutovat a do těchto diskusí se zapojily též odborové organizace, sdružení zaměstnanců, některé politické

síly i nově založený Institut pro rozvoj profesního vzdělávání pracovníků (*Istituto per lo Sviluppo della Formazione Professionale dei Lavoratori – ISFOL*) (Bonini 2002, s. 56).

K dalšímu významnému posunu k rozvoji vzdělávání dospělých došlo na sklonku devadesátých let 20. stol., kdy byla založena Stálá oblastní centra pro vzdělávání dospělých.

2.3.2 Vznik a reorganizace Stálých oblastních center (*Centri Territoriali Permanenti*)

Vznik Stálých oblastních center byl podle Bonini (2002, s. 25, 58) výsledkem změněných ekonomických a sociálních podmínek v Itálii, na které bylo třeba reagovat a zároveň významným pokrokem, kterým se podařilo překonat institucionální obtíže, které byly se vzděláváním dospělých do té doby spojeny. Zároveň odrážel mezinárodní závazky, které vyplývaly z tehdy „čerstvé“ V. mezinárodní konference UNESCO o vzdělávání dospělých v Haburku, jejímž výsledkem bylo přijetí Hamburské deklarace a Agendy pro budoucnost.

Stálá oblastní centra pro vzdělávání dospělých vznikla na základě **vyhlášky Ministerstva školství č. 455/1997 Sb., pro oblast vzdělávání v dospělém věku – školské vzdělávání a odborná příprava** (*Educazione in età adulta - Istruzione e formazione*) a vzápětí se stala nejdůležitějšími vzdělávacími institucemi pro dospělé, a to v rámci formálního školského systému, neboť sídlila ve školách poskytujících primární a nižší sekundární vzdělání. Centra byla koncipována po vzoru severských zemí a Francie a byla založena na oblastních síťových službách. Cílem síťového uspořádání byla analýza a podpora vzdělávacích potřeb na daném území. Centra zároveň plánovala a organizovala vzdělávací nabídky pro dospělé jak v rámci formálního vzdělávacího systému, tak ve spolupráci s dalšími veřejnými a soukromými subjekty. Poměrně rozsáhlý soubor činností, která měla centra na základě nařízení vykonávat (např. poskytování poradenství, kurzy primární a funkční gramotnosti, osvojení jazyka, rozvoj základních kulturních kompetencí, navrácení do programů vzdělávání a odborné přípravy lidí na okraji společnosti, vzdělávací aktivity pro dospělé ve věznicích atd.) ve skutečnosti poskytovalo málokteré centrum. Chyběl zde totiž rozvoj kooperace mezi státem, regiony, místní samosprávou v oblasti celoživotního vzdělávání, který vyplýval z dohody „Jednotné konference“ z března 2000, na základě které mělo dojít k vytvoření oblastních koordinovaných a integrovaných systémů vzdělávací nabídky. Tato dohoda však nebyla převedena do příslušných legislativních norem (Farinelli, 2004, s. 51–52).

Nespokojenost s organizačními i didaktickými aspekty těchto center jak ze strany účastníků tak ze strany odborné veřejnosti, nakonec přivedly Ministerstvo pro vzdělávání, univerzity a

výzkum (*Ministero dell'istruzione, dell'università e della ricerca*), k rozhodnutí o jejich reorganizaci, a to za účelem “*vyšší racionalizace využívání dostupných zdrojů, za účelem zvýšení efektivity systému vzdělávání dospělých* (D'Amico, 2014, s. 567).

Reorganizaci center lze prakticky považovat za řetězec dílčích právních úprav, které zejména po roce 2008, kdy vypukla světová ekonomická krize, představují snahu o šetrné zacházení s veřejnými rozpočty.

Zákon č. 296/2006 Sb., o pokynech pro vytvoření ročního a víceletého státního rozpočtu, tzv. finanční zákon 2007 (*legge finanziaria 2007*) lze považovat za první krok k přechodu na nové organizační uspořádání vzdělávacích center pro dospělé. Na základě čl. 1, odst. 632 byla zahájena reorganizace center jako součásti formálního školského systému k centrům jako autonomním jednotkám systému vzdělávání dospělých. Ministerstvo hospodářství a financí (*Ministero dell'Economia e delle Finanze*) v něm na základě návrhu státního rozpočtu na rok 2007 zároveň odložilo účinnost nového organizačního uspořádání center až na školní rok 2015/2016 (Itálie, 2006).

Dalším právním předpisem, kterým byla stanovena obecná kritéria pro udělení školské autonomie budoucím provinčním centrům, v souladu s čl. 1, odst. 632 zákona č. 296/2006 byla **vyhláška Ministerstva školství z 25. října 2007**. Zároveň v čl. 1 odst. 2 bylo zdůrazněno, že reorganizace center probíhá v souladu s výlučnou kompetencí regionů a autonomních provincií Trento a Bolzano v oblasti plánování vzdělávací nabídky (Itálie, 2007).

Ekonomické, finanční aspekty a návaznost na veřejné rozpočty reorganizace systému školského vzdělávání dospělých převažují též v **zákoně č. 133/2008 Sb. o naléhavých opatřeních pro ekonomický rozvoj, zjednodušení, konkurenceschopnost, stabilizaci veřejných financí a daňové vyrovnání** (*Disposizioni urgenti per lo sviluppo economico, la semplificazione, la competitività, la stabilizzazione della finanza pubblica e la perequazione tributaria*). Zákon zde vysloveně požaduje na základě čl. 64, odst. 4, písm. f opětovně vydefinovat organizační strukturu center pro vzdělávání dospělých, včetně večerních kurzů realizovaných školskými institucemi dle platných právních předpisů, a to v zájmu udržitelnosti finančních výdajů na veřejný sektor (Itálie, 2008).

Celý proces byl následně ukončen přijetím **dekretu prezidenta republiky č. 263/2012 Sb., o obecné úpravě organizačního a pedagogického uspořádání Center pro vzdělávání**

dospělých, včetně večerních kurzů (*Regolamento recante norme generali per la ridefinizione dell'assetto organizzativo didattico dei Centri d'istruzione per gli adulti, ivi compresi i corsi serali*) a následného prováděcího předpisu (Itálie, 2012b).

2.4 Reflexe specifických faktorů, které měly vliv na rozvoj autonomního systému vzdělávání dospělých

Na základě provedené analýzy specifických faktorů, by mohl být učiněn zjednodušující závěr, a to, že s odchodem nejstarších věkových skupin bude zvýšena vzdělanostní úroveň italské populace. Takovouto interpretaci by mohly podpořit i závěry z posledního sčítání lidu v roce 2011. Z těchto posledních údajů vyplývá, že např. míra negramotnosti osob starších šesti let byla 1,1 %, což představuje 596 tis. obyvatel. Věková kategorie nejvíce postižená negramotností byla 75+, jednalo se o 291.754 osob (ISTAT, 2018c).

Takto jednoduše problém ale nestojí. Itálie se potýká též s předčasnými odchody mladých lidí ze vzdělávacího systému bez dosažené kvalifikace a dále s tzv. NEET („*Not in Education, Employment or Training*“) tedy osobami, které nestudují, nepřipravují se na povolání a ani nepracují. V Itálii se tento problém týká 2,2 milionu mladých lidí (24,1 % dané populace) ve věku 15-29 let. Tento jev je vyšší u žen (26,0 %) a na jihu země (34,4 %). Pro Itálii to v tomto směru znamená v evropském srovnání vedoucí postavení (s hodnotou vyšší než 10 procentních bodů v roce 2016) z 28 zemí, po níž následuje Bulharsko a Řecko (ISTAT, 2018d, s. 5).

Na problém tzv. NEET upozorňují i sociologové Caserta, Rossi (2018), protože se díky chybějící účasti na občanském a politickém životě země spolu s vysokou úrovní funkční negramotnosti stávají snadným terčem deviantních sociálních skupin, mezi které lze řadit i organizovaný zločin.

Tento problém reflektuje také Ministerstvo hospodářství a financí (*Ministero dell'Economia e delle Finanze*), proto připravilo finanční pobídky pro podniky, které zaměstnají mladé lidi ve věku 16 až 29 let, zařazené do programu Program záruk pro mladé (*Programma Garanzia Giovani*) (MEF, 2017, s. 75).

Celý problém vzdělanostního deficitu italské dospělé populace je velmi komplexní a participuje na něm řada sociálních, ekonomických i politických jevů.

Historie vzdělávání dospělých nicméně dokazuje, jak je sepětí vzdělávání dospělých se školským systémem nenahraditelné nejen pro alfabetizaci dospělé populace a jejich druhou vzdělávací šanci, ale též pro začleňování člověka do společnosti a výkonu jeho občanských práv. Proto role školy by měla být zachována i při současných trendech celoživotního učení, tedy možnosti učit se kdykoliv a kdekoliv. Úroveň sociálního systému státu je mimo jiné hodnocena též pro svoji schopnost uspokojit vzdělávací potřeby sociálně slabých skupin, jako jsou migranti, nezaměstnaní nebo ženy v domácnosti (Marescotti, 2016, s. 6).

Teritorializace vzdělávání dospělých, která byla zahájena na sklonku devadesátých let zřízením Stálých oblastních center pro vzdělávání a odbornou přípravu dospělých, v prvních okamžicích spjata se školou, dokázala odpovědět na sociální a kulturní potřeby jednotlivých oblastí a vytvořit propojenou strukturu, která byla schopna poskytnout vzdělávání a odbornou přípravu kulturně slabším subjektům (Gallina, 2016 s. 2–3).

Italský vzdělávací systém by se měl však posouvat od kvantity ke kvalitě, což je pro zemi velmi komplexní problém v důsledku pomalosti rozhodovacích procesů i určitého kulturního opoždění, které brání změnám. V oblasti vzdělávacího systému se Itálie představuje jako zaostalá země, ve které bylo jen málo reforem strategického charakteru (Gallina, 2016, s. 1).

3 Stávající systém vzdělávání dospělých v Itálii

Vzdělávání dospělých (ve smyslu vzdělávacího systému) lze charakterizovat jako „*Système institutionálně organizovaných i individuálních (sebevzdělávacích) aktivit, které nahrazují, doplňují, rozšiřují, inovují, mění nebo jinak obohacují počáteční vzdělávání dospělých osob...*“ (Palán, 2002, s. 237).

Podle CEDEFOP (2003, s. 25) je možné vzdělávání dospělých v Itálii zaměřené na dospělou populaci rozdělit do dvou hlavních systémů:

- systém školského vzdělávání a odborné přípravy dospělých (*istruzione e formazione professionale*) zajišťované Provinčními centry pro vzdělávání dospělých, známých pod zkratkou C. P. I. A. (*Centri Provinciali per l'Istruzione degli Adulti*) v kompetenci Ministerstva školství, univerzit a výzkumu (*Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca*);
- systém dalšího profesního vzdělávání (*formazione professionale continua*), které zahrnuje všechny vzdělávací aktivity pro dospělé pracující osoby po ukončení prvotního vzdělávání a odborné přípravy v kompetenci Ministerstva práce, regionů, provincií a sociálních partnerů.

Krom těchto dvou systémů, je vzdělávání dospělých zajišťováno také: lidovými univerzitami, univerzitami třetího věku, univerzitami volného času, nevládními organizacemi, dobrovolnickými sdruženími se sociálním zaměřením, rekreačními a kulturními sdruženími, muzei a divadly (CEDEFOP, 2003, s. 27) a samozřejmě též terciárním sektorem vzdělávání.

Aniž bych jakkoliv chtěla snižovat význam těchto dalších vzdělávacích institucí, které se zabývají vzděláváním dospělých osob, zaměřím v této kapitole detailnější pozornost pouze na systém školského vzdělávání a odborné přípravy dospělých a dalšího profesního vzdělávání dospělých. Je to z toho důvodu, že těmito dvěma oblastem je v Itálii věnována primární pozornost ze strany orgánů státní správy, samosprávy, sociálních partnerů a též odbornou literaturou a legislativou.

První subkapitola se bude zabývat ústavním vymezením vzdělávání dospělých a zároveň dělbě kompetencí mezi státem a samosprávou. Ve druhé subkapitole se pokusím o vymezení

celkového obrazu školského vzdělávání dospělých a třetí subkapitola bude věnována dalšímu profesnímu vzdělávání dospělých. Čtvrtá subkapitola bude věnována účasti dospělých na vzdělávání a poslední subkapitola bude věnována validaci a certifikaci předchozího učení.

3.1 Vzdělávání dospělých a dělba kompetencí v oblasti vzdělávání v Ústavě Italské republiky

S trochou nadsázky by se dalo říci, že Italská ústava předběhla svoji dobu, neboť v době, kdy vešla v účinnost tedy v roce 1948, již obsahovala ustanovení o celoživotním učení.

Čl. 34 Ústavy totiž stanoví, že „škola je otevřena všem“. Původní znění tohoto článku navržené Ústavodárným shromážděním obsahovalo dokonce detailnější vymezení přístupu ke vzdělání, a to: „Každý občan má právo na odpovídající výchovu a vzdělání pro rozvoj jeho osobnosti a pro plnění sociálních úkolů“ (Mondadori Education, 2018).

Další ústavní vymezení celoživotního učení lze spojovat s čl. 35, který je úvodním článkem tzv. ekonomické konstituce. Tento článek zakotvuje nejen ochranu práce, ale také povinnost státu pečovat o vzdělávání pracujícího lidu. Podle tohoto článku stát „...dbá o odbornou přípravu a zvýšení odborné úrovně pracujících“. Podle komentáře k uvedenému článku se jedná o závazek republiky podporovat úsilí každého pracujícího, aby získal takovou odbornou přípravu a kompetence, které jsou nezbytné pro výkon činností v souladu s jeho možnostmi a potřebami (Mondadori Education, 2018).

D'Amico (2014, s. 358) však upozorňuje na skutečnost, že ačkoliv tento závazek na sebe převzal stát, vzápětí přenesl jeho výkon na regiony, které měly na základě Ústavy vzniknout (a posléze také vznikly). Regionům tak byly na základě původního znění čl. 117 postoupeny legislativní kompetence v oblasti přípravy řemeslníků, odborného vzdělávání a školské správy, a tím i péče o tuto oblast.

Nikoliv nadbytečně je nutné dodat, že podle stávajícího znění čl. 117 Ústavy Italské republiky spadá oblast vzdělávání jednak do výlučné legislativní pravomoci státu (obecná úprava vzdělávání) a zároveň do sdílené legislativní pravomoci státu a regionů, kdy státu náleží legislativní pravomoc pro oblast vzdělávání, vyjma autonomie školských institucí, vzdělávání a odborné přípravy (tedy i vzdělávání dospělých osob). Regionům dále náleží legislativní pravomoc v těch oblastech, které nejsou výslovně vyhrazeny státu. Za účelem realizace svěřených kompetencí byla regionům přiznána finanční a daňová autonomie (Senato della

Repubblica, 2009, s. 58–65). Na přijetí prováděcí legislativy v oblasti finanční a daňové autonomie ale Itálie musela vyčkat až do roku 2009, kdy byl přijat zákon č. 42 ze dne 5. května 2009 o tzv. „fiskálním federalismu“.

3.2 Školské vzdělávání a odborná příprava dospělých v Itálii

Školské vzdělávání dospělých prostřednictvím Provinčních center pro vzdělávání dospělých je významnou součástí stávající vzdělávací nabídky pro dospělé. Cílem této kapitoly je proto seznámení se všemi podstatnými aspekty tohoto typu vzdělávání. První subkapitola podává přehled o základní právní úpravě center. Druhá subkapitola se zabývá vzdělávacími cíli a vzdělávací nabídkou center. Třetí subkapitola je věnována organizačním aspektům center a poslední subkapitola se zabývá finančním zajištěním a pracovními úlevami pro účast na školském vzdělávání.

3.2.1 Legislativní referenční rámec

Stávající systém formálního školského vzdělávání a odborné přípravy dospělých je realizovaný, jak již bylo zmíněno, Provinčními centry pro vzdělávání dospělých. Jejich existence je výsledkem více jak dvacetiletého procesu, v jehož počátcích stála politická a následně též správní transformace země v druhé polovině devadesátých let 20. století. Provinční centra pro vzdělávání dospělých vznikla reorganizací Stálých oblastních center pro vzdělávání dospělých, založených **vyhláškou Ministerstva školství č. 455/1997 Sb.**

Teprve již zmíněným **dekretem prezidenta republiky č. 263/2012 Sb.**, a rovněž prováděcím předpisem Ministerstva školství (tzv. *linee guida*) pro přechod na nový systém, přijatým v roce 2015 na základě čl. 11, odst. 10 tohoto dekretu, byl přijat a upraven nový organizační a pedagogický aspekt center pro vzdělávání dospělých (Itálie, 2012b, Itálie 2015).

V neposlední řadě je nutné zmínit též **Dohodu mezi sociálními partnery z 10. července 2014** (*Accordo, 2014*), která budoucím Provinčním centrům pro vzdělávání dospělých přiznává strategickou úlohu při budování integrovaného systému celoživotního učení. Podle této Dohody mají provinční centra představovat „*stabilní, strukturovaný a rozšířený institucionální výchozí bod pro koordinaci a realizaci (z kompetenčního hlediska) činnosti poradenství a podporu zaměřené na dospělou populaci a především pro znevýhodněné skupiny*“. Tato úloha provinčních center byla následně stvrzena ve výše uvedeném

prováděcím předpisu z roku 2015, který v bodě 3.1.3 označuje provinční centra jako "veřejný referenční subjekt pro vytvoření územních sítí celoživotního vzdělávání" (MIUR, 2016a).

3.2.2 Vzdělávací cíl a vzdělávací nabídka Provinčních center pro vzdělávání dospělých

Hlavní cíl Provinčních center pro vzdělávání dospělých, kterým je zvyšování úrovně vzdělání dospělé populace a konsolidace klíčových kompetencí pro celoživotní učení zřetelně vychází z doporučení Evropského parlamentu a Rady ze dne 18. prosince 2006 o klíčových kompetencích pro celoživotní učení (Gaeta, 2015).

Podle tohoto doporučení má být sociální a hospodářská podstata vzdělání základním prostředkem evropských občanů k získání klíčových kompetencí, které umožní přizpůsobit se podmínkám globálního světa. Za tím účelem je nutné zajistit rovný přístup ke vzdělání těm, kteří „...*potřebují k naplnění svého vzdělávacího potenciálu zvláštní podporu, jako například lidé s omezenými základními dovednostmi, zejména s nízkou úrovní gramotnosti, lidé, kteří předčasně opustili školu, dlouhodobě nezaměstnaní, lidé navracející se do zaměstnání po dlouhodobější nepřítomnosti, starší lidé, migranti a lidé se zdravotním postižením* (EU, 2006).

Vzdělávací cíl, tedy zvýšení úrovně vzdělanosti a rozvoj klíčových kompetencí, je v provinčních centrech zajištěn tzv. vzdělávací nabídkou (*offerta formativa*). Formální vzdělávací nabídku představuje:

- vzdělávací program první úrovně dále členěný na dva vzdělávací moduly, ve kterém je možné získat základní vzdělání a nižší sekundární vzdělání, a tím splnit povinnou školní docházku; účastník získá osvědčení o získání základního (ISCED 1) nebo nižšího sekundárního vzdělání (ISCED 2) a s nimi souvisejících základních kompetencí;
- vzdělávací program druhé úrovně, rovněž členěný na další vzdělávací moduly, který provinční centra zajišťují u partnerských síťových školských institucí; v rámci tohoto programu si dospělí studenti mohou doplnit vyšší sekundární vzdělání v podobě odborného vzdělání, středního odborného vzdělání nebo středního uměleckého vzdělání; účastníci získají osvědčení o ukončení druhého cyklu vzdělání (ISCED 3) a s nimi souvisejících kompetencí (Itálie, 2012b).

Vzdělávací nabídka provinčních center však není omezena pouze na oblast formálního vzdělávání. Nabídka těchto center je širší a vztahuje se též na oblast neformálního vzdělávání, kterou představují:

- alfabetizační programy a kurzy italského jazyka; účastníci získají osvědčení, které stvrzuje dosažení takové jazykové znalostní úrovně, které musí dosáhnout minimálně úrovně A 2 v souladu se Společným evropským referenčním rámcem vypracovaným Radou Evropy (Itálie, 2012b).

V rámci své autonomie a v mezích dostupných lidských a finančních zdrojů a dotací mohou provinční centra dále rozšířit neformální vzdělávací nabídku v souladu s pravomocemi regionů a místních orgánů, a to formou dohod s místní samosprávou a dalšími veřejnými a soukromými subjekty, se zvláštním ohledem na vzdělávací programy akreditovanými regiony (Nicoletti, 2015, s. 11).

3.2.3 Organizace provinčních center

Provinční centra požívají stejné školské autonomie jako ostatní školské instituce a jsou v rámci jednotlivých provincií organizovány do sítě vzdělávacích služeb (sídlo a pobočky, mezi nimiž jsou i věznice). Za účelem realizace vzdělávacích programů druhé úrovně (viz výše) provinční centra uzavírají v rámci vzdělávací sítě dohody se školskými institucemi poskytujícími odborné, střední odborné a střední umělecké vzdělávání. V rámci těchto školských institucí jsou vytvářeny Komise pro vytváření Individuální vzdělávací smlouvy. Provinční centra mohou rovněž uzavírat další dohody s orgány místní samosprávy a dalšími veřejnými a soukromými subjekty (Nicoletti, 2015, s. 12).

Na základě čl. 3 dekretu prezidenta republiky č. 263/2012 se mohou do center zapsat dospělí, včetně cizinců, kteří neabsolvovali povinnou školní docházku nebo nemají osvědčení o ukončení prvního cyklu vzdělávání (odpovídá ukončení povinné školní docházky). Dospělí cizí státní příslušníci v produktivním věku mají dále možnost i v případě, že vlastní osvědčení o ukončeném vzdělání ze země svého původu, se zapsat do alfabetizačních kurzů a kurzů italského jazyka. Dále se mohou zapsat ti, kteří dovršili 16 let věku a nemají osvědčení o ukončení prvního cyklu vzdělání, za stejným účelem a ve výjimečných a odůvodněných případech se mohou do center zapsat, po dohodě mezi Regionem a regionální školskou správou, též osoby, které dovršili 15 let věku (Itálie, 2012b).

3.2.4 Finanční zajištění a pracovní úlevy pro účast na školském vzdělávání dospělých

Finanční zajištění školského vzdělávání dospělých je zajištěno vícezdrojově státem, regiony, místními samosprávami, veřejnými i soukromými subjekty případně prostřednictvím dalších zdrojů poskytnutých Evropskou unií – zejména projekty v rámci Evropského sociálního fondu.

Veřejné výdaje na školství měly v roce 2015 podíl na HDP ve výši 4,0 %, což je ve srovnání s evropským průměrem (4,9 %), nižší podíl. V celkovém evropském žebříčku Itálie společně s Bulharskem obsadila třetí místo od konce (ISTAT, 2018d, s. 5).

Za významnou podporu účasti na školském vzdělávání lze považovat studijní volno a studijní dovolenou:

- na základě zákona „Statutu pracujících“ je čl. 10 přiznáno právo pracujícím lidem tak, aby mohli navštěvovat zákonem stanovené kurzy a přípravy na zkoušky; studující zaměstnanci také nemusejí vykonávat práci přesčas a práci ve dnech pracovního volna; za účelem vykonání zkoušky, včetně univerzitních studií, mají nárok na pracovní volno s náhradou mzdy (Itálie, 1970);
- **v souladu se zákonem č. 53/2000 Sb., o opatřeních na podporu mateřství a otcovství, práva na péči a odbornou přípravu** (*Disposizioni per il sostegno della maternita' e della paternita', per il diritto alla cura e alla formazione*) mohou zaměstnanci čerpat neplacenou studijní dovolenou pro účely všeobecného vzdělávání; tato dovolená může být čerpána v max. délce 11 měsíců (vcelku nebo po částech) za účelem dokončení povinné školní docházky, získání úplného středního nebo vysokoškolského vzdělání; o tuto dovolenou může požádat zaměstnanec ve veřejném i soukromém sektoru, který u daného podniku pracuje nejméně pět let a během doby, kdy zaměstnanec čerpá dovolenou, mu zaměstnavatel musí zachovat pracovní místo (Itálie, 2000a).

3.3 Další profesní vzdělávání

Další profesní vzdělávání je *“Významná součást dalšího vzdělávání. Rovněž je součástí profesního vzdělávání. Označuje všechny formy profesního a odborného vzdělávání v průběhu aktivního pracovního života, po skončení odborného vzdělávání a přípravy na povolání ve školském systému”* (Palán, 2002, s. 36).

Podle Occhiocupo (2016, s. 2) představuje další profesní vzdělávání významnou oblast celoživotního učení, úzce propojenou se světem práce a především vzděláváním pracujících. Jde o významný „...*nástroj vzdělávací politiky zaměřené na sjednocení cílů konkurenceschopnosti s cíly sociální soudržnosti*“...

Prováděcí vyhláška Ministerstva práce a sociální péče k **zákonu č. 236/93 Sb., o naléhavých opatřeních pro podporu zaměstnanosti** (*interventi urgenti a sostegno dell'occupazione*), považuje za další profesní vzdělávání „...*všechny činnosti zaměřené na dospělé, zaměstnané nebo nezaměstnané, kterých se pracovník může zúčastnit též na základě vlastního výběru. Mezi tyto činnosti se dají řadit též podnikové vzdělávací aktivity zaměřené na prohloubení nebo zvýšení odbornosti a kompetencí požadovaných technologickou a organizační inovací výrobního procesu*“ (CEDEFOP, 2003, s. 25).

V první subkapitole bude pojednáno o legislativním referenčním rámci, který zároveň vytváří i rámec finanční. Druhá subkapitola se věnuje cílům dalšího profesního vzdělávání a dělbě kompetencí.

3.3.1 Legislativní referenční rámec

Zatímco je systém školského vzdělávání upravený jednotným rámcovým zákonem, v případě dalšího profesního vzdělávání tento zákon chybí a jak podotýká Occhiocupo (2016, s. 2), „...*ačkoliv byla vícekrát zdůrazněna nezbytnost přijetí právní úpravy, která by oblast dalšího profesního vzdělávání sjednotila, zatím se tak nestalo*“.

Právní předpisy upravující oblast dalšího profesního vzdělání mají proto charakter ekonomicko-finanční a je jimi upraveno financování systému.

V souvislosti s tvorbou sjednocovací legislativy je nutné upozornit též na dohody vzniklé na základě jednání sociálních partnerů, která mohou být považována za „ideová východiska“, která se promítají do jednotlivých právních předpisů.

Minimálně je nutné zmínit **Ujednání o práci** (*Patto per il lavoro*) ze dne 24. září 1996 mezi vládou a sociálními partnery, jehož hlavním cílem bylo přijetí mimořádného plánu za účelem zvýšení míry zaměstnanosti, především v jižních částech země, protože nezaměstnaností byla postižena hlavně jižní Itálie. Vláda a sociální partneři viděli především v dalším profesním vzdělávání „...*novou strategickou perspektivu profesního vzdělávání a stvrzení práva občanů*“

na kvalifikaci a obohacení vlastní odbornosti“. Přičemž zvláštní pozornost měla být věnována, s ohledem na tehdejší situaci na pracovním trhu poradenství, motivaci a profesnímu vzdělávání zaměřenému na nezaměstnané a ty, kterým hrozí sociální vyloučení (Universitá Bari, 1996).

V posledních letech se však zintenzivnilo úsilí o to, aby se další profesní vzdělávání stalo základním prvkem politiky celoživotního učení, které nahlíží na učení jako na strategii rozvoje konkurenceschopné ekonomiky založené na znalostech. Specifická legislativa v oblasti dalšího profesního vzdělávání byla zahájena v Itálii teprve počátkem devadesátých let 20. století (Angotti, 2010, s. 57).

Za základní právní předpis upravující financování dalšího profesního vzdělávání může být považován **zákon č. 236 z 19. června 1993 Sb.**, který umožnil vytvořit systém dalšího vzdělávání dospělých prostřednictvím financování:

- podnikového vzdělávání;
- vzdělávání školitelů;
- pilotních podnikových, územních a odvětvových vzdělávacích plánů podporovaných sociálními partnery;
- vzdělávání na základě individuální poptávky – tzv. vzdělávání vouchery (CEDEFOP, 2003, s. 25).

Právním předpisem, který přinesl zásadní změnu ve financování dalšího profesního vzdělávání je **zákon č. 388/2000 „Pokyny pro vytvoření ročního a víceletého státního rozpočtu“**, tzv. **finanční zákon 2001** (*legge finanziaria 2001*), kterému zde bude věnována širší pozornost s ohledem na roli, kterou ve financování dalšího profesního vzdělávání zastává.

Na základě čl. 118 tohoto zákona byly zřízeny Národní společné meziprofesní fondy (*Fondi paritetici interprofessionali nazionali*) pro financování dalšího profesního vzdělávání. Cílem jejich vzniku byla podpora rozvoje dalšího profesního vzdělávání v souvislosti s konkurenceschopností podniků a zaměstnatelností pracovníků. Za tím účelem byly pro každý ze sektorů průmyslu, zemědělství, služeb a řemesel vytvořeny fondy. Každý z fondů byl založen na základě mezikonfедераčních dohod uzavřených odborovými organizacemi zaměstnanců a zaměstnavatelů s nejvyšším zastoupením na národní úrovni. Tyto fondy

spravují zdroje (0.30 % z hrubého zisku jednotlivých podniků) pocházející od soukromých podniků se zaměstnanci. Systém financování je nastaven tak, že podniky si vyberou fond, do kterého chtějí nasměrovat povinný příspěvek proti nedobrovolné nezaměstnanosti. Peníze nejdříve převedou Národnímu institutu sociálního zabezpečení (*L'Istituto nazionale di previdenza sociale*), který poté převede částku podnikem vybranému fondu. Vzhledem ke stále vyššímu zapojení firem do systému od roku 2004, kdy byl systém fondů spuštěn, ve velmi krátké době vzniknul propojený komplexní systém financování dalšího profesního vzdělávání, který se zároveň stal i nejdůležitějším finančním nástrojem pro podporu jeho dalšího rozvoje. Za více než deset let činnosti meziprofesionální fondy spravovaly zhruba 5,2 miliardy EUR, což představuje roční průměr kolem 450 milionů EUR ročně. K těmto zdrojům musí být přidány prostředky, které Ministerstvo práce poskytlo jako start-up během prvních tří let činnosti (v částce přibližně 192 milionů EUR). V posledních letech ale došlo v důsledku krize k výraznému přesunu zdrojů ze vzdělávání do pasivních politických opatření zaměřených na podporu příjmu nezaměstnaných pracovníků nebo osob ohrožených vyloučením z trhu práce (Itálie 2000b, Occhiocupo, 2016, s. 11).

3.3.2 Cíle dalšího profesního vzdělání a dělba kompetencí

Hlavní cíle dalšího profesního vzdělávání stanoví Ministerstvo práce a sociálních politik, prostřednictvím jednotlivých národních plánů (*piano nazionale*), které zohledňují jak mezinárodní závazky, tak konkrétní národní potřeby. Konkrétní činnosti jsou řízeny regiony a autonomními provinciemi Trento a Bolzano nebo sociálními partnery, kteří hrají zásadní roli při podpoře firemních vzdělávacích plánů (jednotlivých nebo spojených podniků), financovaných regiony nebo meziprofesionálními fondy. Regiony a autonomní provincie řídí činnosti dalšího profesního vzdělávání také prostřednictvím Evropského sociálního fondu a národního financování, a to na základě úhrady vzdělávacích voucherů v souladu se zákonem č. 236/1993 (CEDEFOP, 2014, s. 42–43).

Činnosti dalšího profesního vzdělávání pracovníků mohou provádět též: podniky a výrobní společnosti (veřejné a soukromé), které plánují vzdělávací aktivity pro své zaměstnance; vzdělávací instituce, obchodní svazy, profesní sdružení, profesní svazy apod. státní instituce (univerzity, úřady práce apod.). Zatímco ve středních a velkých podnicích je vzdělávání zaměstnanců organizováno prostřednictvím vzdělávacích plánů a prováděno externě nebo interně, v mikropodnicích a v malých podnicích dochází k přenosu kompetencí formou nestrukturovaného a neformalizovaného typu učení (CEDEFOP, 2003, s. 26).

3.4 Účast dospělých na vzdělávání

Podle „Zprávy o znalostech“ (ISTAT, 2018b, s. 50), vycházející též z dat Eurostatu (Adult Education Survey) lze konstatovat, že téměř ve všech ekonomikách Evropské unie lze mezi lety 2011 až 2016 pozorovat zvýšení neformálních a informálních vzdělávacích aktivit. V Itálii se v roce 2016 účastnilo neformálních vzdělávacích aktivit 40,6 % populace ve věkové skupině 25 až 64 let, oproti 34,3 % v roce 2011. V evropském prostoru je účast na vzdělávání přesahující 50 % dosažena v severovýchodních zemích, Německu, Rakousku, Francii a Maďarsku, zatímco pod 30 % ve východních zemích a Řecku. Vyšší podíl na vzdělávacích aktivitách, a to 51,9 % vykazují lidé zaměstnaní, účast nezaměstnaných dosahuje 23,3 %. Rozdíl v účasti na dalších vzdělávacích aktivitách ovlivňuje též kvalifikovanost profese. Zaměstnaní lidé v kvalifikovaných profesích mají 67,5 % podíl na vzdělávání a zaměstnaní lidé se základní profesí pouze 31,6 %. Informální učení vykonávalo v roce 2016 zhruba ¾ dospělých, přičemž nejrozšířenějším způsobem bylo samoučení prostřednictvím IT technologií.

Pro doplnění statistiky lze dodat, že významné vzdělávací činnosti probíhají formou podnikového vzdělávání. V roce 2015 realizovalo školení 60 % italských podniků s alespoň 10 zaměstnanci, ve Francii činí tento podíl 79 % a v Německu 77 %. Tento rozdíl je způsoben menším rozšířením vzdělávacích aktivit u těch nejmenších podniků. Účast na vzdělávacích aktivitách má přímou souvislost s velikostí podniku. Podniky s více než 500 zaměstnanci realizují vzdělávací aktivity ve více než 90 % (ISTAT, 2018b, s. 52).

V roce 2017 se formálních vzdělávacích aktivit zúčastnilo 7,9 % Italů mezi 25 a 64 roky, což znamená mírný pokles oproti roku 2016 (8,3 %) a nižší účast oproti evropskému průměru (10,8 % v roce 2016) (ISTAT, 2018d, s. 5).

3.5 Validace a certifikace předchozího učení

Informální učení je podle Memoranda o celoživotním učení z roku 2000 (MŠMT, 2018) „...přirozeným doprovodným znakem každodenního života. Na rozdíl od formálního a neformálního učení nemusí být informální učení vždy učení záměrným. Proto ani sami jeho účastníci nemusí snadno rozpoznat, jak přispívá k jejich vědomostem a dovednostem.“ Neformální a informální učení patří podle Rabušicové a Rabušice (2008, s. 77–79) sice

k nejstarším způsobům získávání znalostí a dovedností, avšak výsledky těchto typů učení je možné uplatnit v rámci pracovního trhu a postupu ve formálním vzdělávacím systému teprve v posledních letech, přičemž proces validace a certifikace výsledků těchto typů učení se staly součástí významných dokumentů na evropské úrovni i úrovni národních států.

Ve srovnání s evropským kontextem, došlo v Itálii ke značnému zpoždění v uznávání výsledků celoživotního učení. Prvním impulsem bylo přijetí zákona č. 92 z 18. července 2012 (tzv. Fornerovy reformy trhu práce), který v čl. 4 odst. 51-61 uznává individuální/universální právo občana na validaci a certifikaci učení a schopností získaných formální, neformální a informální cestou (Gaeta, 2015). Celoživotní učení Itálie formálně zařadila mezi ostatní ekonomické nástroje, kterými lze docílit „...*inkluzivního a dynamického trhu práce, který by byl schopen přispívat k vytváření pracovních míst, k sociálnímu a hospodářskému růstu a především k trvalému snižování míry nezaměstnanosti* (Itálie, 2012a).

V souladu s doporučením Rady Evropské Unie ze dne 20. prosince 2012 o uznávání neformálního a informálního učení Itálie přijala **nařízení vlády se silou zákona č. 13/2013 Sb.**, na základě kterého byl zřízen Národní systém certifikace kompetencí (*Sistema Nazionale di certificazione delle competenze*) a za účelem podpory mobility a využitelnosti certifikací v národním i evropském prostředí byl zřízen Národní katalog úplných a profesních kvalifikací (*Repertorio Nazionale di titoli di istruzione e formazione e delle qualificazioni Professionali*).

Principy validace a certifikace byly téměř souběžně implementovány i do prováděcího předpisu prezidentského dekretu č. 263/2012 (*linee guida 2015*), kterým došlo k reorganizaci Stálých oblastních center na centra provinční, a to dokonce ještě před tím, než bylo vlastní nařízení č. 13/2013 schváleno. Uznání předchozího učení, jehož výsledkem je „Certifikát o uznání vzdělávacích kreditů za účelem individualizace vzdělávací smlouvy“, osvědčuje počet kreditů, které lze přičíst jedné nebo více kompetencím, které by měly být získány po ukončení daného vzdělávacího modulu. Hodnocení předchozího učení provádí „Komise pro vytváření individuální vzdělávací smlouvy“ a celý proces musí splňovat zásady objektivit, transparentnosti, rovnosti a kolektivního rozhodování. Na základě certifikace předchozích kompetencí je vytvářena „Individuální vzdělávací smlouva“, která odpovídá vzdělávacím potřebám dospělého (Itálie, 2012b). Tyto normy zdůrazňují ústřední postavení dospělých v procesu učení a valorizaci kompetencí získaných prostřednictvím životních a pracovních

zkušeností, a to jak ve formálním prostředí, tak neformální i informální cestou (MIUR, 2016a).

4 Aktuální výzvy Itálie v oblasti vzdělávání dospělých

Itálie, stejně jako další západní ekonomiky, čelí v posledních desetiletích dvěma výrazným výzvám, které mají zásadní dopad na podobu italské společnosti, politiky a ekonomiky. První z nich je stárnutí populace a druhá je integrace migrantů do italské společnosti.

První kapitola bude proto věnována otázkám integrace migrantů prostřednictvím povinného vzdělávání a druhá kapitola bude zaměřena na oblast vzdělávání v seniorském věku.

4.1 Vzdělávání migrantů

Migrace národů charakterizují historii lidstva od jeho vzniku. V současné době se kvůli mimořádnému pokroku v technologické oblasti a narůstající sociální a ekonomické nestabilitě ve světě objevují stále silnější migrační toky. V posledních desetiletích se Itálie, především díky své geografické poloze stala jednou z čelních cílových zemí.

Cílem této kapitoly je rámcový pohled na integraci migrantů prostřednictvím vzdělávání. V první subkapitole budou uvedeny základní statistické údaje, včetně orientace na Evropskou unii. V druhé subkapitole budou zmíněny důležité evropské a národní dokumenty zmiňující krom jiného vzdělávání jako základní integrační nástroj. Třetí subkapitola bude pojednávat o povinném vzdělávání migrantů prostřednictvím provinčních center a čtvrtá subkapitola obsahuje údaje o pozicích migrantů na trhu práce.

4.1.1 Migrace v základních údajích

Masivní příchod cizinců do Itálie je spojen s počátkem osmdesátých let 20. století, kdy Itálie přestala „vyvážet“ vlastní pracovní sílu a začala naopak přijímat významný počet imigrantů pocházejících ze zemí mimo EHS, tzv. „*extracomunitari*“. Do roku 1991 bylo na základě údajů Ministerstva vnitra uděleno 409.898 povolení k pobytu. K tomu údaji je nutné připočítat zhruba stejný počet osob, které na území Itálie pobývaly nelegálně. Celkově tedy Itálii přibylo mezi 700-800 tis. osob, což představovalo 1,4 % celkové populace (Ginsborg, 2005, s. 121–122).

Tento trend zaznamenal v následujících desetiletích vzestupnou tendenci. To je patrné z dat uvedených ve Statistické ročence 2017 (*Annuario statistico 2017*) italského Národního statistického úřadu (ISTAT, 2018e, s. 77), podle kterého k 1. lednu 2000 žilo v Itálii 1.270.553 cizinců (2,2 % celkové populace), k 1. lednu 2005 se počet zvýšil na 2.402.157

cizinců (4, 1 % celkové populace) a k 1. lednu 2017 již 5.047.028 cizinců (8, 3 % celkové populace).

Ve srovnání s ostatními zeměmi Evropské unie se Itálie k 1. 1. 2017 zařadila za Německo (9.220 tis.) a Velkou Británií (6.090 tis.) na třetí místo s nejvyšším počtem legálních přistěhovalců. Z hlediska národnostního složení bylo v roce 2017 nejvíce přistěhovalců z: Maroka, Albánie, Číny, Ukrajiny, Filipín, Indie, Egypta, Bangladéše, Moldavska a Pákistánu (MLPS, 2018, s. 10, 14). Celkově žije v Itálii zhruba 200 národností, v polovině případů se jedná o evropské občany (přes 2.600 tis.) (ISTAT, 2018f, s. 1).

4.1.2 Legislativní referenční rámec

Problematicke přistěhovalectví je ze strany evropských orgánů dlouhodobě věnována velká pozornost. Za základní nástroj integrace cizinců do společnosti je považováno zvládnutí jazyka a seznámení se s kulturou hostitelské země a samozřejmě podpora vzdělávání přistěhovalců. Tento přístup k imigrační politice je zřejmý z klíčových dokumentů unijních předpisů k problematice migrace.

Předně je třeba uvést Usnesení Evropského parlamentu o strategiích a prostředcích pro integraci přistěhovalců (EU, 2006, s. 3) ve kterém Evropský parlament řadí mezi priority pro podporu zajištění účinné politiky legálního přistěhovalectví a migrace: *„zlepšování vyhlídek přistěhovalců na získání zaměstnání a snižování rozdílu mezi nimi a domácím obyvatelstvem, pokud jde o zaměstnanost“...“ uznávání vzdělání a odborné kvalifikace přistěhovalců“...“rozšiřování vzdělávacích a jazykových příležitostí přistěhovalců a jejich potomků“....*

Následně v Usnesení Evropského parlamentu ze dne 2. dubna 2009 o vzdělávání dětí z rodin migrantů (EU, 2008) Evropský parlament zopakoval, že jedním ze základních nástrojů pro plnou integraci cizinců do hostitelské země je naučení se jazyku hostitelské země a zdůraznil, že *„vzdělávání dospělých určené migrantům může podpořit integraci jak dospělých migrantů, tak jejich dětí, a zdůrazňuje proto potřebu výrazného rozvoje celoživotního učení pro migranty-rodice.“*

Evropská legislativa se zásadním způsobem promítla do italské právní úpravy. Za jeden z nejdůležitějších dokumentů lze považovat Plán pro bezpečnou integraci "Identita a setkání" (*Identità e Incontro*) schválený italskou vládou dne 10. června 2010.

Jako základní integrační nástroj vláda stanovila výuku italského jazyka a občanské vzdělávání. Podle Plánu by mělo být právo na vzdělávání („150 hodin“) vyhrazené pro zaměstnance kolektivními smlouvami, využitelné též pro migranty, a to s ohledem na proměny trhu práce, kterými prošel v posledních letech s příchodem pracovní síly přistěhovalců. S příspěvkem meziprofesionálních fondů by mělo také dojít k organizování nových alfabetizačních kurzů pro migranty, které by byly realizovány na pracovištích akreditovaných regiony. Hlavním integračním opatřením Plánu bylo zavedení „Dohod o integraci“ (jejichž uzavření je podmínkou pro získání povolení k dlouhodobému pobytu) mezi italským státem a imigrantem, ve kterých se imigrant mj. zavazuje ke zvládnutí italského jazyka alespoň na úrovni A2 v souladu se Společným evropským referenčním rámcem vypracovaným Radou Evropy. To fakticky znamená, že migrant nezíská dlouhodobé povolení k pobytu, pokud tuto znalost neprokáže na základě úspěšného složení státní jazykové zkoušky. Z dalších povinností musí nabýt dostatečné znalosti o ústavních principech italské republiky, organizaci a fungování veřejných institucí, a to též školy. Při plnění tohoto závazku migrant získává dílčí kredity, které osvědčují jeho rostoucí znalosti italského jazyka, kultury a občanského života v Itálii. Kredity jsou mu uznány též na základě úspěšné participace v kurzech vzdělávání a odborné přípravy, jazykové a sociální integrace nebo získání státem uznané všeobecné či odborné kvalifikace (MIUR, MLPS, 2010, s. 10–12).

Pro úplnost informace zbývá dodat, že „Dohoda o integraci“ je uzavírána v souladu se **zákonem č. 286/1998 Sb., tzv. jednotný text o přistěhovalectví** (*testo unico*), kde je integrace vymezena jako „*proces zaměřený na podporu soužití italských občanů a cizinců, při respektování hodnot stanovených Ústavou, se vzájemným závazkem účastnit se hospodářského, kulturního a společenského života společnosti*“ (Itálie, 1998).

4.1.3 Role Provinčních center pro vzdělávání dospělých při integraci cizinců

Role provinčních center je pro dosahování integračních cílů zcela zásadní. Na základě rámcové dohody (*l'Accordo-Quadro*) s Ministerstvem vnitra a Ministerstvem školství, univerzit a výzkumu ze dne 11. října 2010, byla provinční centra pověřena realizací jazykových zkoušek, jejichž úspěšné složení je podmínkou pro získání trvalé pobytu. Zkoušku cizinci skládat nemusí, pokud v centrech úspěšně absolvovali formální vzdělávací programy nebo kurzy alfabetizace a italského jazyka. Rovněž povinné občanské a kulturní vzdělávání cizinců se realizuje v kurzech provinčních center, do kterých musí cizinci nastoupit nejpozději do třech měsíců od podpisu „Dohody o integraci“ (MIUR, 2016b).

Vzdělávání poskytované provinčními centry je vztaženo k osobám, které chtějí nebo mají možnost svůj pobyt na území Itálie legalizovat. V případě získání dostatečného počtu kreditů za úspěšné absolvování kurzů nebo vzdělávacích programů, se cizincům otevírá cesta k získání povolení dlouhodobého pobytu, a tím i začlenění do společnosti a dalším vzdělávacím drahám.

Prostor ke zlepšení vzdělanostní úrovně migrantů je zřejmý, neboť podle zprávy „My, Itálie“ (*Noi, Italia*) italského Národního statistického úřadu (2018d, s. 3) je vzdělání cizinců ještě nižší než úroveň vzdělání Italů. V roce 2017 měla ve věkové skupině 15-64 let více jak polovina migrantů pouze nižší střední vzdělání, 35, 1 % získalo vyšší sekundární vzdělání a 10,7 % terciární vzdělání.

4.1.4 Pozice migrantů na trhu práce

Zapojení migrantů do pracovního procesu je pro italskou ekonomiku naprosto klíčovou záležitostí, a to i s ohledem na úbytek osob v produktivním věku.

Ministerstvo práce a sociálních politik zároveň považuje za nezbytné zamezit nekontrolovanému přístupu levné nekvalifikované nebo málo kvalifikované pracovní síly, proto, aby tyto pracovní síly nekončily na černém pracovním trhu mnohdy s kriminálním pozadím. Jedním z opatření je transparentní plánování ročních vstupů pracovních sil v souladu s potřebami země (MIUR, MLPS, 2010, s. 14).

V současné době jsou patrné tendence snižování míry nezaměstnanosti u osob cizinců ve věkové kategorii 20-64 let, avšak i přes tento trend je vyšší míra nezaměstnanosti spojena více s cizinci (14, 3 %) než s Italy (10, 8 %). Míra zaměstnanosti cizinců ve stejné věkové skupině činila v loňském roce 63, 9 % oproti 62, 2 % Italů. V Evropské unii se v roce 2016 pohybovala míra zaměstnanosti cizinců na 64, 4 % (ISTAT, 2018d, s. 3).

4.2 Vzdělávání seniorů

I přes přítomnost cizinců, jejichž věková struktura a populační přírůstky jsou vyšší, než je tomu u italské populace, pokračuje celkový trend stárnutí italské populace. Důvody jsou stejné jako v ostatních vyspělých ekonomikách: snížení úhrnné plodnosti a prodloužení průměrné doby dožití. Tyto procesy mají výrazný dopad na společnost, rodinu i na jednotlivce.

4.2.1 Stárnutí populace v základních souvislostech

Trend stárnutí italské populace započal již v roce 1964, kdy bylo dosaženo nejvyšší úhrnné plodnosti, která činila 2,7. Od té doby začaly tyto demografické ukazatele klesat (Vidotto, 2005, s. 4). V loňském roce tento ukazatel činil 1,34 (ISTAT, 2018g, s. 1).

Itálie se k 1. 1. 2017 stala druhou nejstarší zemí na světě s poměrem 168,7 seniorů na každých 100 mladých lidí (ISTAT, 2018d, s. 3).

Průměrná délka života obyvatelstva je u mužů 80,6 let a u žen 84,9, což činí rozdíl 4,3 let. Z geografického hlediska je vyšší naděje na dožití na severu země, zatímco v jižní části je dosahována pouze průměrná délka dožití. V evropském prostoru si Itálie udržuje druhou pozici v délce dožití u mužů a čtvrtou pozici v délce dožití žen (ISTAT, 2018d, s. 3).

Pro celkový stav společnosti není rozhodující pouze počet starších lidí, ale zejména poměr jednotlivých složek populace (mladá do 19 let, ekonomicky aktivní 20-64 let a seniorská 65+). Ale i ve vlastní seniorské populaci můžeme dále diferencovat. Zejména ve vyspělých zemích narůstá počet osob ve složce tzv. „oldest old“ (nejstarší stáří), čili osob, které dovršil 80 a více let (Rabušicová, 2011, s. 4–6).

4.2.2 Vzdělávací nabídka pro seniory

Vzděláváním seniorů se rozumí „*Vzdělávání občanů v důchodovém věku. Ve světě je realizováno v různých formách: buď jako samostatná instituce, nebo jako začleňování seniorů do normálního vzdělávacího systému*“ (Palán, 2002, s. 238).

Na rozdíl od České republiky, kde tvoří vzdělávání seniorů samostatnou sféru vzdělávání dospělých (Šerák, 2009, s. 183), italský vzdělávací systém nepovažuje vzdělávání seniorů za samostatnou instituci a jejich vzdělávání probíhá v rámci formální a neformální vzdělávací nabídky, která je otevřena též ostatní dospělé populaci.

Formální vzdělávací nabídka

V oblasti formální vzdělávací nabídky se mohou senioři účastnit vzdělávacích programů v Provinčních centrech pro vzdělávání dospělých, která na základě zákona č. 263/2012 a příslušných prováděcích předpisů omezují pouze spodní věkovou hranici pro vstup do kurzů zvyšujících formální kvalifikaci.

Neformální vzdělávací nabídka

Významnou neformální vzdělávací nabídku vytvářejí instituce celoživotního vzdělávání, mezi které lze řadit např. lidové univerzity, neziskový sektor a především na seniorskou populaci výhradně zaměřené Univerzity třetího věku.

- *Univerzity třetího věku*

Podle Farinelli (2004, s. 89) byla hlavním důvodem vzniku Univerzit třetího věku potřeba reagovat na kulturní a společenské potřeby seniorské populace. Tyto instituce poskytují vzdělávací nabídku, která není určena sociálně slabé populaci ale starší populaci „...s odlišnými kulturními zájmy, pro které využívají vzdělávání také jako příležitost k novým setkáním, vztahům a novým přátelstvím. Proto vzdělávání v těchto institucích zahrnuje cesty, komentované prohlídky a další formy městského sociálního života“.

Na rozdíl od mnoha evropských zemí, kde byly tyto instituce podporovány v rámci univerzitního prostředí (např. Francie), byly v Itálii tyto instituce zřizovány nezávisle na univerzitním prostředí. Jednalo spíše o výsledek aktivit kulturních center, skupin dobrovolníků, kulturních asociací a odborových organizací. Z čehož vyplývá jednak pestrost těchto vzdělávacích institucí, kterou odpovídají na potřeby účastníků kurzů i potřeby daného teritoria. Vzhledem k jejich organizační nejednotnosti vznikla brzy snaha o vytvoření podpůrné a koordinační struktury, proto vznikly některé asociace a federace (ISFOL, 2003, s. 61).

Univerzity třetího věku navrhují obecné vzdělávací cíle, jako je šíření kultury, rozvoj osobnosti, začleňování starších lidí do společensko-kulturního života, a to prostřednictvím kurzů, seminářů a dalších kulturních aktivit. Tyto obecné cíle se v jednotlivých universitách liší, přestože jsou vždy přítomné, naleznou odlišné kombinace a zdůraznění, které charakterizují vzdělávací nabídku různorodým způsobem. Univerzity třetího věku mají samostatnou manažerskou, finanční a účetní autonomii, stejně jako celkovou organizační a didaktickou autonomii jak při výběru výukových kurzů, tak u relativních učitelů (Farinelli 2004, s. 90–91).

5 Reflexe limitů a možností vzdělávání dospělých v Itálii

Za základní specifický rys, kterým se Itálie odlišuje od ostatních velkých evropských ekonomik lze považovat fakt, že tuto průmyslovou zemi s vysokým příjmem charakterizuje nízká úroveň znalostí a kompetencí (byť rostoucích), nízká intenzita výzkumu a vývoje a mírná patentová činnost. To znamená, že tato země založila značnou část svého novodobého blahobytu na výrobních odvětvích s omezeným obsahem odborných znalostí, která jsou replikovatelná jinde za nižší ceny (ISTAT, 2018b, s. 10).

Dalším výrazným rysem je struktura průmyslových podniků, která se výrazně proměnila s finanční krizí sedmdesátých let 20. stol., kdy zaniklo zhruba 8 % velkých podniků s 500 a více zaměstnanci a zároveň vznikl zhruba stejný počet malých a středních podniků do 100 zaměstnanců. Tento trend byl v dalších desetiletích posílen a začal měnit tradiční podobu průmyslového uspořádání historicky koncentrovanou do průmyslového trojúhelníku na severu země (Battilani, Fauri, 2014, s. 148–149). V současné době mikropodniky, malé a střední podniky z celkového počtu 4.338.766 činí 4.335.448 (99,9 %), což je nad evropským průměrem. Krom toho, 95 % těchto podniků má méně než 10 zaměstnanců. Dalších 4,5 % podniků má od 10 do 49 zaměstnanců a pouhé půl procento tvoří větší podniky s 50 až 249 zaměstnanci (21.867). Velké podniky nad 250 zaměstnanců tvoří 0,1 % (Confcommercio, 2009).

Tyto ekonomické podmínky, samozřejmě krom mnoha dalších (včetně měnící se věkové a národnostní struktury populace), je nutné brát v potaz, pokud se bude uvažovat o limitech a možnostech stávajícího vzdělanostního systému a tím i přístupu dospělých ke vzdělání.

Stávající vzdělávací nabídku, která je zaměřena na dospělé, lze rozčlenit do třech základních oblastí, které by měly zároveň odpovídat vzdělávacím potřebám dospělé populace. Přitom je nutné zohlednit též populaci migrantů, která pro svůj rostoucí rozměr a sociální význam zaslouží zvláštní pozornost a specifický přístup. Tento vztah lze uvést do následujících souvislostí:

- Provinční centra pro vzdělávání dospělých pomáhají překonávat přetrvávající vzdělanostní deficit, čelit riziku negramotnosti a pomáhají začleňovat svými specifickými kurzy migranty do italské společnosti;

- vzdělávací nabídka regionů ve spolupráci se sociálními partnery vychází vstřícně požadavkům v oblasti profesního vzdělávání pracovníků;
- další instituce neformálního vzdělávání jako jsou dobrovolnická sdružení, lidové univerzity, univerzity třetího věku, rekreační a kulturní sdružení, muzea a divadla atd. mohou uspokojit potřeby kulturního rozvoje dospělých a občanské vzdělávání.

Zdálo by se proto, že pro každého jednotlivce italský vzdělávací systém nabízí vhodné příležitosti, jak zvýšit vlastní úroveň vzdělanosti.

Významná Asociace Treelle (Associazione Treelle), zaměřená na podporu celoživotního učení, ale vydefinovala určitá kritická místa, která vytvářejí podle jejich názoru limity vzdělávací nabídky, které ji negativně ovlivňují. Krom jiného zmiňuje:

- rigidnost vzdělávacích systémů, které nezohledňují celkovou sociální, kulturní a profesní složitost vzdělávací poptávky;
- mikro a malé podniky (kterých je v italském ekonomickém systému převaha) mají objektivní obtíže a nízkou tendenci investovat do vzdělávání svých pracovníků;
- chybí kontrola financování vzdělávání z veřejných zdrojů, a již vícekrát došlo k finančním podvodům především v jižních regionech;
- v Itálii je velmi špatná koordinace na téma vzdělávání dospělých mezi jednotlivými národními rozhodovacími orgány (ministerstva), mezi národními a místními rozhodovacími orgány a mezi národními orgány, třetím sektorem a sociálními partnery (Treelle, 2010, s. 97).

Obdobného názoru je též D'Amico (2015, s. 558, 569), podle kterého má Itálie velmi naléhavou potřebu zajistit efektivnější a cílenější profesní vzdělávání, které by více odpovídalo stávajícím potřebám. Profesní vzdělávání má podporovat kvalitu zaměstnanosti sledující sociální, technologický a vědecký vývoj. Bohužel v kontextu světové ekonomické krize po roce 2008, se stal tento typ vzdělávání spíše nouzovým nástrojem řízeným Ministerstvem práce a sociálních politik zaměřeným téměř výhradně na rekvalifikaci, a tím záchranu zaměstnanosti v kritickém okamžiku s absencí východisek pro ty, kteří již práci ztratili.

Jako další limit vzdělávací nabídky vidí D'Amico (2015, s. 563) ve stávající národní „ústavní architektuře“, na základě které jsou kompetence v oblasti vzdělávání rozděleny mezi příliš

velký okruh subjektů (Ministerstvo školství, univerzit a výzkumu, Ministerstvo práce a sociálních politik, regiony a autonomní provincie, sociální partneři).

Možnosti, prostřednictvím kterých lze těmto limitům čelit vidí Asociace Treellle (2010, s. 100–102) v realizaci:

- pravidelných národních a regionálních průzkumů zaměřených na vzdělávací potřeby dospělých, které by byly v gesci pouze jednoho ministerstva; tím by byla pro politická rozhodování zajištěna potřebná empirická data i koordinovaný postup mezi jednotlivými aktéry;
- v podpoře zájmu podniků a jednotlivců prostřednictvím fiskálních úlev;
- do určité míry vyvážení veřejných zdrojů mezi počátečním vzděláváním a vzděláváním dospělých v rámci celoživotního učení.

Zásadním problémem však je, že obrovské množství nezbytných zdrojů musí být alokováno na úhradu úroků státní dluhu. To odebírá zdroje nejen na vzdělávání, ale také na potřebné investice. Při vynakládání dalších finančních prostředků, bude muset být opatrnost na každé vydané euro prostřednictvím procesů podřízeným přísným kontrolám (D'Amico, 2015, s. 558).

Zároveň je nutné si však uvědomit, že zvýšená participace dospělých na vzdělávání se zatím nestala hnacím motorem ekonomické expanze ani prostředkem rozvoje ekonomiky. Vzdělávací efekt může nastat pouze v situaci, kdy cíle a výsledky vzdělávání jsou úzce navázány na potřeby ekonomiky (Borioni, 1999, s. 23).

V březnu 2010 přijala Evropská rada novou strategii pro zaměstnanost a růst (*Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*) v rámci které byly na základě dohody s členskými státy, stanoveny hlavní unijní cíle v klíčových oblastech, za které jsou považovány: „...znalosti a inovace, udržitelnější ekonomika, vysoká zaměstnanost a sociální začlenění.“ Následně si jednotlivé státy stanovily ve spolupráci s Komisí a v souladu s hlavními cíly EU své vnitrostátní cíle zohledňující specifika dané země (Evropská rada, 2010, s. 2–3).

Jedním z unijních cílů bylo zvýšení podílu vysokoškolsky vzdělaných osob ve věkové kategorii 30 až 34 let, a to na 40 % do roku 2020. Národní cíl stanovený na 26-27% vysokoškolsky vzdělaných osob byl téměř splněn (26,2 % v 2016), byť s vysokým odstupem od unijního průměru. I další unijní cíl, a to snížení podílu mladých lidí, kteří předčasně

opouští školský systém na 10 %, je pro Itálii zatím nedosažitelný. Ačkoliv Itálie splnila národní cíl stanovený na 16 % (v loňském roce předčasně opustilo školský systém 14,0 % mladých lidí, z čehož bylo 16,6 % mužů a 11,2 % žen), za dva a půl roku není možné unijní cíl dosáhnout. Pokud se týká srovnání s ostatními zeměmi, tak Itálie v tomto směru obsazuje páté místo od konce (13,8 % proti evropskému průměru 10,7 % v 2016), a za ní je už pouze Malta, Španělsko, Rumunsko a Portugalsko (ISTAT, 2018b, s. 44).

Itálie tak představuje zajímavý paradox. Na jedné straně se představuje jako jedna z nejvyspělejších ekonomik světa, na druhé straně patří ve všech zde prezentovaných ukazatelích v oblasti vzdělanosti k evropskému podprůměru.

Specifika vzdělávání dospělých v Itálii lze zřejmě jen obtížně hledat tam, kde zasahuje unijní „zájem“ a tendence o co nejširší sladění unijních a národních poměrů (např. vytváření a zavádění systémů a katalogů profesních kvalifikací), byť Itálie zrovna nepatří při implementování unijních závazků k nejrychlejším.

Národní specifika lze ale nalézt v praktických nástrojích, prostřednictvím kterých, je dospělým lidem umožňována účast na vzdělávacích aktivitách a tím i na plnění národních a unijních cílů. Jedná se minimálně o tyto významné nástroje:

- provinční (okresní) síťově uspořádaná vzdělávací nabídka;
- možnost využívání kolektivního práva na vzdělávání;
- možnost využívání studijní dovolené v délce až 11 měsíců při zachování pracovního místa;
- existence sítě Národních meziprofesionálních fondů pro financování dalšího profesního vzdělávání.

Všechny tyto procesy probíhají v určité objektivní realitě, kterou shrnula stručným a výstižným způsobem docentka oboru vzdělávání dospělých působící na univerzitě v Římě La Sapienza, Vittoria Gallina: *„V případě Itálie se zdá, že problém je složitější v důsledku pomalých rozhodovacích procesů a kulturního zpoždění, které fakticky brání změnám. Itálie se ve vzdělávacím systému, a nejen v něm, představuje jako opožděná země, bylo málo a je málo reforem schopných nabídnout významné strategické změny; střídání škrťů a úprav, které se snaží škrty vykompenzovat, v posledních letech neumožňuje, aby se zkušenosti obsahující důležité prvky inovací, transformovaly a rozšířily v rámci celého systému; to nové, co se*

vytváří, postrádá souvislosti, často se spojuje s jinými projekty, aniž by jim dán smysl a kontinuita“ (Gallina, 2016).

6 Závěr

Jak je z výše uvedeného textu zřejmé, rozvoj vzdělávání dospělých v Itálii představuje široké a pestré panorama, jehož ucelený obraz nabízí tato práce. V rámci tohoto obrazu byly vymezeny specifické jevy, které měly vliv na rozvoj vzdělávání dospělé populace v Itálii.

Vzdělávání dospělých v Itálii bylo primárně spojeno se základní alfabetizací populace, a to ještě v letech, kdy Itálie zažívala největší ekonomický rozmach všech dob. Na základě potřeby kvalifikovanější pracovní síly se v rámci státní školské sítě postupně začaly rozvíjet večerní kurzy pro zvýšení kvalifikace pracovníků. Vzrůstající význam vzdělávání vyvrcholil vydobytím práva na vzdělání, známého pod pojmem „150 hodin“. Toto právo, kolektivní povahy, které mohlo využívat jen určité procento pracovníků, stanovených podnikovou kolektivní smlouvou se stalo významným nástrojem sociální rovnosti mezi dělníky a ostatními pracovníky italských továren.

K dalšímu významnému rozvoji vzdělávání dospělých došlo až na konci devadesátých let 20. stol., kdy se na základě pádu zkorumpovaných politických struktur otevřela možnost politické a ekonomické obnovy země. Ve spojení se správnými a politickými reformami země začal být reformován též vzdělávací systém, jehož „vlajkovou lodí“ pro dospělou populaci se stala Stálá oblastní centra pro vzdělávání dospělých, která byla o dvacet let později reorganizována na Provinční centra pro vzdělávání dospělých s vlastní právní, organizační a pedagogickou autonomií.

Tato centra poskytují druhou vzdělávací šanci nejen dospělým Italům, ale též fungují jako hlavní vzdělávací instituce pro integraci cizinců.

Systém dalšího profesní vzdělávání představuje vzdělávání více propojené s pracovním světem, které je významným způsobem financováno krom jiného meziprofesionálními fondy.

I přes tyto možnosti, včetně vzdělávací nabídky třetího sektoru, zůstává úroveň vzdělanosti italské populace na nižší úrovni, než je tomu u ostatních, hospodářsky stejně vyspělých zemí. Toto opoždění nemůže být odůvodňováno pouze historickými důvody, protože se jedná o komplexní ekonomický i sociální problém. To dokládá též, oproti evropskému průměru, vysoký počet mladých lidí, kteří opouštějí předčasně školský systém a také NEET („*Not in Education, Employment or Training*“), kteří se ani nevzdělávají ani nepracují. Obě tyto skupiny mohou představovat významnou budoucí klientelu institucí zajišťujících vzdělávání dospělých.

I jednotlivé systémy vzdělávání dospělých se potýkají s obtížemi, nejen v důsledku určité rigidnosti vzdělávací nabídky, která jen obtížně reaguje na individuální potřeby i potřeby ekonomiky, ale zásadním problémem do budoucna se jeví ufinancovatelnost širokých vzdělávacích aktivit, s ohledem na obrovský veřejný dluh, který Itálie musí splatit. Zdá se tedy, že problém vzdělanostního deficitu italské populace nebude možné vyřešit v blízkém horizontu.

Soupis bibliografických citací

ANGOTTI, Roberto. Formazione continua [online]. In: *Strutture dei sistemi di istruzione e formazione in Europa. Italia 2009/2010* [online]. Firenze: Agenzia Nazionale per lo Sviluppo dell'Autonomia Scolastica, 2010 [cit. 2018-06-19]. Dostupné z: http://www.indire.it/lucabas/lkmw_file/eurydice/STRUTTURE_2009_2010_IT.pdf.

ASSOCIAZIONE TREELLE. *Il lifelong learning e educazione degli adulti in Italia e in Europa. Dati, confronti e proposte. Quaderno n. 9* [online]. Genova: Associazione Treelle, 2010 [cit. 2018-07-10]. Dostupné z: http://www.treelle.org/files/lll/quaderno_9.pdf.

BATTILANI, Patrizia a FAURI, Francesca. *L'economia italiana dal 1945 a oggi*. Bologna: Società editrice il Mulino, 2014. ISBN 978-88-15-25368-2.

BENEŠ, Milan. *Andragogika*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2580-2.

BERARDI, Roberto. *La scuola nella prima repubblica. Dai taccuini di un ispettore centrale*. Roma: Armando Editori, 2001. ISBN 88-8358-194-6.

BONINI, Claudia Maria. *L'orientamento nell'educazione degli adulti. Analisi del contesto e prospettive di sviluppo*. Milano: FrancoAngeli s. r. l., 2002. ISBN 88-464-4384-5.

BORIANI, Marisa. *Educazione degli adulti. Dalle 150 ore ai Centri Territoriali Permanenti*. Roma: Armando Armando, s.r.l., 1999. ISBN 88-7144-878-2.

CASERTA, Paolo a ROSSI, Carla. *Analfabetismo funzionale: un'altra piaga italiana* [online]. ce3s. Centro studi statistici e sociali, 2017 [cit. 2018-06-19]. Dostupné z: <http://www.ce3s.eu/wp-content/uploads/2017/08/Analfabetismo-funzionale-finale.pdf>.

CARUSO, Eugenio. *L'estinzione dei dinosauri di Stato. Partiti, aziende pubbliche, sindacati*. Milano: Mind Edizioni, 2012. ISBN 978-88-96785-16-4.

CEDEFOP. *Sistema di istruzione e formazione professionale in Italia. Breve descrizione* [online]. Lussemburgo: Ufficio delle pubblicazioni ufficiali delle Comunità europee, 2003. [cit. 2018-06-19]. Dostupné z: www.cedefop.europa.eu/files/5139_it.pdf.

CEDEFOP. *Relazione sull'istruzione e la formazione professionale (IFP) in Italia* [online]. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014 [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: http://www.cedefop.europa.eu/files/4132_it.pdf.

CONFCOMMERCIO. *Le piccole e medie imprese in Italia* [online]. Roma, 2009 [cit. 2018-07-12]. Dostupné z: <https://www.confcommercio.it/cs/-/le-piccole-e-medie-imprese-in-italia>.

D'AMICO, Nicola. *Storia della formazione professionale in Italia. Dall'uomo dal lavoro al lavoro per l'uomo*. Milano: Franco Angeli, 2015. ISBN 978-88-568-5608-8.

DAL PASSO, Fabrizio. *Storia della scuola italiana* [online]. Roma, 2003 [cit. 2017-11-19]. Dostupné z: <http://www.lettere.uniroma1.it/sites/default/files/868/5.%20STORIA%20DELLA%20SCUOLA%20ITALIANA%20%20Fabrizio%20Dal%20Passo.pdf>.

DE CASTRO, Diego a DE PASCALIS, Luciano. Analfabetismo [online]. In: *Enciclopedia Italiana - II Appendice (1948)* [cit. 2017-08-20]. Dostupné z: http://www.treccani.it/enciclopedia/analfabetismo_res-256e5340-87e5-11dc-8e9d-0016357ee51_%28Enciclopedia-Italiana%29/.

DE MAURO, Tullio. *Istruzione–Tullio De Mauro: se un mattino di primavera un governante...* [online]. Venezia: Conversazione alla Scuola Mauri per Librai, 2006 [cit. 2018-05-14]. Dostupné z: <https://nuovoutile.it/istruzione-tullio-de-mauro-se-un-mattino-di-primavera-un-governante/>.

DE SANCTIS, Filippo Maria. *Educazione degli adulti in Italia 1848–1987. Dal „diritto di adunarsi“ alle „150 ore“*. II. edizione riveduta e ampliata. Roma: Editori Riuniti, 1987. ISBN 88-359-1271-7.

EVROPSKÁ RADA. *Evropa 2020: Nová evropská strategie pro zaměstnanost a růst* [online]. Brusel, 2010 [cit. 2018-06-20]. Dostupné z: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/CS/ec/113596.pdf.

EU. Doporučení Evropského parlamentu a Rady 2006/962/ES ze dne 18. prosince 2006 o klíčových schopnostech pro celoživotní učení [online]. In: *Úřední věstník*, L 394/10, 30. 12. 2006 [cit. 2018-06-20]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=celex%3A32006H0962>.

EU. Usnesení Evropského parlamentu 2006/2056(INI) ze dne 17. kětna 2006 o strategiích a prostředcích pro integraci přistěhovalců [online]. In: *Úřední věstník*, CE 303, 13. 12. 2006 [cit. 2018-06-21] http://cizinci.cz/repository/2155/file/integrace_pristehovalcu_2006.pdf.

EU. Usnesení Evropského parlamentu 2008/2328(INI) ze dne 2. dubna 2009 o vzdělávání dětí z rodin migrantů [online]. In: *Úřední věstník*, CE 137/1, 27. 5. 2010 [cit. 2018-06-20]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:52009IP0202>.

FARINELLI, Fiorella. *Lungo il corso della vita. L'educazione degli adulti dopo le 150 ore: opportunità a forme*. Prima edizione. Roma: Casa editrice Ediesse, 2004. ISBN 88-230-0593-0.

GAETA, Rita. *La riforma dell'istruzione degli adulti in Italia: dai CTP ai CPIA* [online]. EPALE, 2015 [cit. 2018-06-19]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/epale/it/content/la-riforma-dellistruzione-degli-adulti-italia-dai-ctp-ai-cpia-0>.

GALLINA, Vittoria. *Educazione in età adulta: una opportunità e una scommessa per il sistema educativo italiano* [online]. EPALE, 2016 [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: https://cdn3.fpfis.tech.ec.europa.eu/epale/cdn/farfuture/-Ek47mxwcDGoKA8_d7gJBbLftAU01VHdSOZ4LyB1aH4/mtime:1453377806/sites/epale/files/educazione_in_eta_adulta_articolo_vgallina-epale.pdf.

GAMBARO, Angiolo a BENINI, Rodolfo. Analfabetismo [online]. *Enciclopedia italiana, 1929* [cit. 2018-07-09]. Dostupné z: http://www.treccani.it/enciclopedia/analfabetismo_%28Enciclopedia-Italiana%29/.

GINSBORG Paul. *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi*. Torino: Casa Editrice Einaudi, 2006. ISBN 978-88-0616054-8.

GINSBORG, Paul. *L'Italia del tempo presente. Famiglia, società civile, Stato 1980-1996*. Torino: Giulio Einaudi editore s.p.a., 2005. ISBN 978-88-06-18548-0.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. 2., aktualiz. vyd.* Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.

CHIOSSO Giorgio. *Alfabeti d'Italia. La lotta contro l'ignoranza nell'Italia unita*. Torino: SEI - Società Editrice Internazionale, 2011. ISBN 978-88-05-07235-4.

ISFOL. Istituto per lo sviluppo della formazione professionale. *L'offerta di formazione permanente in Italia. Primo rapporto nazionale* [online] ISFOL, 2003 [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: [http:// isfoloa.isfol.it/jspui/bitstream/123456789/1579/1/Isfol_FSE17.pdf](http://isfoloa.isfol.it/jspui/bitstream/123456789/1579/1/Isfol_FSE17.pdf).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. *Serie storiche. Istruzione* [online]. Roma: ISTAT, 2016 [cit. 2018-05-3]. Dostupné z: [http:// seriestoriche .istat .it/fileadmin / documenti/ 7 _ Storia%20delle%20fonti_Istruzione.pdf](http://seriestoriche.istat.it/fileadmin/documenti/7_Storia%20delle%20fonti_Istruzione.pdf).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. *Presentazione del „Rapporto sulla conoscenza“* [online]. Roma: ISTAT, 2018a [cit. 2018-07-3]. Dostupné z: [http:// https://www.istat.it/it/archivio/209150](http://https://www.istat.it/it/archivio/209150).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. *Rapporto sulla conoscenza 2018. Economia e società* [online]. Roma: ISTAT, 2018b [cit. 2018-07-3]. Dostupné z: [http:// https://www.istat.it/storage/rapporti-tematici/conoscenza2018/Rapportoconoscenza2018.pdf](http://https://www.istat.it/storage/rapporti-tematici/conoscenza2018/Rapportoconoscenza2018.pdf).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. 15° censimento della popolazione e della abitazioni 2011 [online]. Roma: ISTAT, 2018c [cit. 2018-05-3]. Dostupné z: [http:// seriestoriche .istat .it/fileadmin / documenti/ 7 _ Storia%20delle%20fonti_Istruzione.pdf](http://seriestoriche.istat.it/fileadmin/documenti/7_Storia%20delle%20fonti_Istruzione.pdf).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. *Noi Italia. 100 statistiche per capire il Paese in cui viviamo Edizione 2018* [online]. Roma: ISTAT, 2018d [cit. 2018-07-8]. Dostupné z: [http:// https://www.istat.it/it/files/2018/04/Noi-Italia-2018_Nota-per-la-stampa.pdf](http://https://www.istat.it/it/files/2018/04/Noi-Italia-2018_Nota-per-la-stampa.pdf).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. *Annuario statistico 2017* [online]. Roma: ISTAT, 2018e [cit. 2018-07-17]. Dostupné z: [http:// https://www.istat.it/it/files//2017/12/Asi-2017.pdf](http://https://www.istat.it/it/files//2017/12/Asi-2017.pdf).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. ANNO 2017. *BILANCIO DEMOGRAFICO NAZIONALE* [online]. Roma: ISTAT, 2018f [cit. 2018-07-08]. Dostupné z: [http:// https://www.istat.it/it/files//2018/06/bilanciodemografico2018.pdf](http://https://www.istat.it/it/files//2018/06/bilanciodemografico2018.pdf).

ISTAT. Istituto Nazionale di Statistica. ANNO 2017. *INDICATORI DEMOGRAFICI Stime per l'anno 2017* [online]. Istat, 2018g [cit. 2018-07-11]. Dostupné z: [http:// https://www.istat.it/storage/rapporto-annuale/2018/Focus-Rapporto-Annuale-2018.pdf](http://https://www.istat.it/storage/rapporto-annuale/2018/Focus-Rapporto-Annuale-2018.pdf).

ITÁLIE. 1970. Norme sulla tutela della liberta' e dignita' dei lavoratori, della liberta' sindacale e dell'attivitá sindacale, nei luoghi di lavoro e norme sul collocamento [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n. 131 del 27-05-1970* [cit. 2018-05-07]. Dostupné z: http://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1970-05-27&atto.codiceRedazionale=070U0300&elenco30giorni=false.

ITÁLIE. 1977. Decreto del Presidente della Repubblica 24 luglio 1977, n. 616 [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n. 234 del 29-8-1977* [cit. 2018-05-09]. Dostupné z: http://www.gazzettaufficiale.it/gazzetta/serie_generale/caricaDettaglio?DataPubblicazioneGazzetta=1977-08-29&numeroGazzetta=234.

ITÁLIE. 1978. *Legge 21 dicembre 1978, n. 845. Legge-quadro in materia di formazione professionale* [online]. Roma: MIUR, 2008 [cit. 2018-05-07]. Dostupné z: https://archivio.pubblica.istruzione.it/dg_postsecondaria/allegati/121_78.pdf.

ITÁLIE. 1988. Decreto del presidente della repubblica 23 agosto 1988, n. 395. Norme deroganti dalla disciplina prevista dall'accordo intercompartimentale, di cui all'art. 12 della legge-quadro sul pubblico impiego 29 marzo 1983, n. 93, relativo al triennio 1988-90 [online]. In: *Gazzetta Ufficiale. Serie Generale n. 212 del 09-09-1988 - Suppl. Ordinario n. 84* [cit. 2018-05-07]. Dostupné z: http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1988/09/09/088G0459/sg;jsessionid=RWTf4budXdX-VmN+110OWQ__.ntc-as5-guri2a.

ITÁLIE. 1993. Testo del decreto-legge 20 maggio 1993, n. 148, coordinato con la legge di conversione 19 luglio 1993, n. 236, recante: "Interventi urgenti a sostegno dell'occupazione" [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n.203 del 30-08-1993 - Suppl. Ordinario n. 82* [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1993/08/30/093A4795/sg>.

ITÁLIE. 1997. *Ordinanza Ministeriale n. 455* [online]. Roma: MIUR, 1997 [cit. 2018-06-15]. Dostupné z: <https://archivio.pubblica.istruzione.it/argomenti/ifts/eda/om455.shtml>.

ITÁLIE. 1998. Decreto legislativo 25 luglio 1998, n. 286. Testo unico delle disposizioni concernenti la disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n.191 del 18-08-1998 - Suppl. Ordinario n. 139* [cit. 2018-05-17]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1977/10/03/077A7159/sg>.

ITÁLIE. 2000a. Legge 8 marzo 2000, n. 53. Disposizioni per il sostegno della maternita' e della paternita', per il diritto alla cura e alla formazione e per il coordinamento dei tempi delle citta' [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n. 269 del 03-10-1977* [cit. 2018-05-17]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2000/03/13/000G0092/sg>.

ITÁLIE. 2000b. Disposizioni per la formazione del bilancio annuale e pluriennale dello Stato (legge finanziaria 2001) [online]. In: *Gazzetta Ufficiale n. 302 del 29-12-2000 - Suppl. Ordinario n. 219* [cit. 2018-06-27]. Dostupné z: http://www.normattiva.it/ricerca/avanzata/anno/0/2000;jsessionid=dxyZpWWbbHA3DCyDu9wpMQ__na2-prd-norm.

ITÁLIE. 2006. Legge 27 dicembre 2006, n. 296 [online]. In: *Gazzetta ufficiale Serie Generale n.8 del 11-01-2007 - Suppl. Ordinario n. 7* [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2007/01/11/07A00183/sg>.

ITÁLIE. 2007. *Decreto 25 ottobre 2007*. Riorganizzazione dei centri territoriali permanenti per l'educazione degli adulti e dei corsi serali, in attuazione dell'articolo 1, comma 632, della legge 27 dicembre 2006, n. 296 [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n. 3 del 04-01-2008* [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2008/01/04/07A10937/sg>.

ITÁLIE. 2008. Legge 6 agosto 2008, n. 133. Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 25 giugno 2008, n. 112, recante disposizioni urgenti per lo sviluppo economico, la semplificazione, la competitivita', la stabilizzazione della finanza pubblica e la perequazione tributaria [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n. 195 del 21-08-2008 - Suppl. Ordinario n. 196* [cit. 2018-06-29]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2008/08/21/008G0155/sg>.

ITÁLIE. 2012a. Legge 28 giugno 2012, n. 92. Disposizioni in materia di riforma del mercato del lavoro in una prospettiva di crescita (12G0115) [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n.153 del 03-07-2012 - Suppl. Ordinario n. 136* [cit. 2018-05-17]. Dostupné z: <http://www.Gazzettaufficiale.it/eli/id/2012/07/03/012G0115/sg>.

ITÁLIE. 2012b. Decreto del presidente della repubblica 29 ottobre 2012, n. 263 [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n. 47 del 25-02-2013* [cit. 2018-06-20]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2013/02/25/13G00055/sg>.

ITÁLIE. 2013. Decreto legislativo 16 gennaio 2013, n. 13 [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n.39 del 15-02-2013* [cit. 2018-06-15]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2013/02/15/13G00043/sg>.

ITÁLIE. 2015. Decreto 12 marzo 2015. Linee guida per il passaggio al nuovo ordinamento a sostegno dell'autonomia organizzativa e didattica dei Centri provinciali per l'istruzione degli adulti. (15A04226) [online]. In: *Gazzetta Ufficiale Serie Generale n.130 del 08-06-2015 - Suppl. Ordinario n. 26* [cit. 2018-06-15]. Dostupné z: <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2015/06/08/15A04226/sg>.

KLÍPA, Bohumír. Itálie posledních třiceti let. In: PROCACCI, Giuliano. *Dějiny Itálie*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 375–376, 386. ISBN 80-7106-152-2.

LEŠKOVÁ, Michaela a LIVEČKA, Emil. Výchova a vzdělávání dospělých v Itálii. In: LIVEČKA, Emil. *Výchova a vzdělávání dospělých v zahraničí*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1981, s. 73–75.

MARESCOTTI, Elena. Storia ed evoluzione del sistema formale di educazione degli adulti in Italia: contesti, provvedimenti, ratio formativa [online]. In: MARESCOTTI, Elena a BIASIN, Chiara. *Formazione Continua e Educazione degli Adulti: le dimensioni formale, non formale e informale nel confronto fra Italia e Francia*. Lifelong Lifewide Learning, 2017, VOL 13, N. ALL 30, 1 - 100 [cit. 2018-06-25] ISSN 2279-9001. Dostupné z: <http://www.edaforum.it/0js/index.php/LLL/article/view/83>.

MEF. Ministero dell'Economia e delle Finanze. *Documento di economia e finanza* [online]. Roma: MEF, 2017 [cit. 2018-07-07]. ISSN: 2239-0928. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-european-semester-national-reform-programme-italia-it.pdf>.

MIUR. Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca. *Apprendimento permanente* [online]. Roma: Governo Italiano, 2016a [cit. 2018-07-07]. Dostupné z: <http://www.miur.gov.it/tematiche-e-servizi/istruzione-degli-adulti/apprendimento-permanente>

MIUR. Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca. *Integrazione linguistica e sociale degli stranieri adulti* [online]. Roma: Governo Italiano, 2016b [cit. 2018-07-07]. Dostupné z: <http://www.miur.gov.it/web/guest/tematiche-e-servizi/istruzione-degli-adulti/integrazione-linguistica-e-sociale-degli-stranieri-adulti>.

MIUR a MLPS. *ITALIA 2020. Piano per l'integrazione nella sicurezza Identità e Incontro* [online]. Roma. Governo Italiano, 2010 [cit. 2018-07-10]. Dostupné z: http://www.integrazionemigranti.gov.it/Attualita/Appfondimenti/appfondimento/Documents/mediazione_ITALIA/Piano_Integrazione_Sicurezza.pdf.

MLPS. Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali. *Ottavo rapporto annuale. Gli stranieri nel mercato del lavoro in Italia* [online]. MLPS, 2018 [cit. 2018-07-08]. Dostupné z: <http://www.lavoro.gov.it/temi-e-priorita/immigrazione/Pagine/Studi-e-statistiche.aspx>.

MONDADORI EDUCATION. *La Costituzione italiana* [online]. Milano: Mondadori Education, 2018 [cit. 2018-06-13]. Dostupné z: http://www.mondadorieducation.it/media/contenuti/canali/economico/aggiornamenti/costituzione_commentata/index.html.

MŠMT. *Memorandum o celožitvotním učení* [online]. Praha: MŠMT, 2018 [cit. 2018-07-13]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/dalsi-vzdelavani/memorandum-evropske-unie-k-celozivotnimu-uceni>.

NICOLETTI, Paola. *ADA, EDA, IDA. La favola della formazione degli adulti continua* [online]. Roma: ISFOL, 2015 [cit. 2018-06-14]. Dostupné z: http://isfoloa.isfol.it/bitstream/handle/123456789/1257/ISFOL_Nicoletti_Ada%2C%20Eda%2C%20Ida.%20La%20favola%20della%20formazione%20degli%20adulti%20continua.pdf?sequence=3.

OCCHIOCUPO, Giuditta. *„La formazione continua in Italia: lo stato dell'arte“* [online]. Firenze: Centro Studi CISL, 2016 [cit. 2018-06-14].

http://isfoloa.isfol.it/bitstream/handle/123456789/1247/ISFOL_Occhiocupo_La%20formazione%20continua%20in%20Italia.%20Lo%20stato%20dell%27arte.pdf?sequence=1.

PARLAMENTO ITALIANO. *La Costituzione Italiana* [online]. Roma: Camera dei deputati, 2009 [cit. 2018-06-13]. Dostupné z: https://archivio.camera.it/resources/pu01/allegati/Costituzione_copia_anastatica.pdf.

PETTINE, Barbara. *La scuola delle 150 ore* [online]. Roma: Treccani, 2010 [cit. 2017-06-13]. Dostupné z: http://www.treccani.it/scuola/dossier/2010/150anni_istruzione/pettine.html.

PREZIOSO, Maria. *L'Italia in Europa: da « Lisbona/Gothenburg » a Europe 2020* [online]. École française de Rome, 2013 [cit. 2017-07-19]. Dostupné z: <https://journals.openedition.org/mefrim/1400>.

PROCACCI, Giuliano. *Dějiny Itálie*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-152-2.

RABUŠICOVÁ, Milada. *Gramotnost: staré téma v novém pohledu*. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, Georgetown, 2002. ISBN 80-210-2858-0.

RABUŠICOVÁ, Milada a Ladislav RABUŠIC. Dospělí a informální učení. In: RABUŠICOVÁ, Milada a Ladislav RABUŠIC. *Učíme se po celý život?: o vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008, s. 77–79. ISBN 978-80-210-4779-2.

RABUŠICOVÁ, Milada. Česká demografická situace a předpokládaný vývoj jako argument pro uplatňování age managementu. *Andragogika: čtvrtletník pro rozvoj a vzdělávání dospělých*. Praha: Academia Economica, 2011, 15(3), 4-6. ISSN 1211-6378.

SABBATUCCI, Giovanni; VIDOTTO Vittorio. *Il mondo contemporaneo. Dal 1848 a oggi*. Nuova edizione aggiornata. Bari: Gius, Laterza & Figli Spa, 2008. ISBN 978-88-420-8741-0.

SENATO DELLA REPUBBLICA. *Costituzione della Repubblica Italiana* [online]. Roma, 2009 [cit. 2018-05-13]. Dostupné z: <https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione.pdf>.

ŠERÁK, Michal a Miroslava DVOŘÁKOVÁ. *Kapitoly z teorie a praxe vzdělávání dospělých*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2009. ISBN 978-80-213-2001-7.

ŠERÁK, Michal. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-551-6.

UNESCO. *World illiteracy at mid-century. A statistical study* [online]. Paris: UNESCO, 1957 [cit. 2017-08-19]. Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000029/002930eo.pdf>.

UNIVERSITÁ BARI. *Patto per il lavoro 1996* [online]. Bari: Ateneo, 2015 [cit. 2017-08-19] Dostupné z: http://www.uniba.it/ateneo/relazioni-sindacali/documentazione-varia/accordi-interconfederali/PattoLavoro_24.9.1996.pdf.

UNIVERSITÁ DEGLI STUDI FIRENZE. *Legge sull'obbligo dell'istruzione elementare* [online]. Firenze: SBA Sistema Bibliotecario di Ateneo, 2015 [cit. 2017-08-19]. Dostupné z: <http://www.sba.unifi.it/CMpro-v-p-580.html>.

VIDOTTO, Vittorio. *italiani/e. DAL MIRACOLO ECONOMICO A OGGI*. Bari: Gius, Laterza & Figli, 2005. ISBN 88-420-7504-3.